

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ПОЛЕ
ЗМАГАНЬ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ
матеріали "круглого столу"

Київ – 2008

УДК 325.455: 323.1: 930.1.001.361 (477) (470+571)
ББК 66.5 (4УКР)
І 90

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної
публікації посилання на видання обов'язкове*

Висловлені у виданні думки належать виключно авторам

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

І 90

Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність : матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р. / за заг. ред. Ю. О. Зерній. – К. : НІСД, 2008. – 68 с.

ISBN 966-95383-6-X

Публікація містить матеріали «круглого столу» «Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність», який відбувся 22 квітня 2008 р. у Національному інституті стратегічних досліджень.

На обговорення винесені питання підвищення ефективності державної політики пам'яті, визначення шляхів деконструкції імперсько-радянських стереотипів в уявленнях українців про історичне минуле, досягнення спільності в розумінні та оцінках минулого, перспективи формування національного історичного нарративу.

Представлені матеріали будуть цікавими для істориків, філософів, політологів, усіх, хто цікавиться проблемами становлення національної ідентичності.

ББК 66.5 (4УКР)

ISBN 966-95383-6-X

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2008

ЗМІСТ

Список учасників «круглого столу».....	4
Стенограма круглого столу «Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність».....	8
РУБАН Ю. Г.	8
СЕРГІЙЧУК В. І.	9
СВЕРСТЮК Є. О.	13
ІВШИНА Л. О.	14
ГНАТЮК О.	17
СТРІХА М. В.	19
ПОГРЕБИНСЬКИЙ М. Б.	22
ЗЕРНІЙ Ю. О.	26
ЯВОРІВСЬКИЙ В. О.	31
КАСЬЯНОВ Г. В.	35
ЖУЛИНСЬКИЙ М. Г.	39
ДЗЮБА І. М.	43
ЗІСЕЛЬС Й. С.	46
ПОРТНОВ А. В.	51
ЮХНОВСЬКИЙ І. Р.	54
ЛОСКУТОВ В. В.	58
КРУЦИК Р. М.	60
ПІСКУН В. М.	61
ОХРІМЧУК О. М.	63
РУБАН Ю. Г.	65

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У РОБОТІ “КРУГЛОГО СТОЛУ” ВЗЯЛИ УЧАСТЬ:

№	ПРИЗВИЩЕ, ІМ'Я, ПО-БАТЬКОВІ	ПОСАДА
1.	БІЛИЙ Олег Васильович	Директор департаменту формування політики національної пам'яті та історичного аналізу Українського інституту національної пам'яті
2.	ВЕРСТЮК Владислав Федорович	Заступник голови Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук, професор
3.	ВОРОТІН Валерій Євгенович	Заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, професор
4.	ГНАТЮК Оля	Радник Посольства Республіки Польща в Україні
5.	ГРИЦЕНКО Олександр Андрійович	Директор Українського центру культурних досліджень, кандидат технічних наук
6.	ДЗЮБА Іван Михайлович	Головний редактор журналу “Сучасність”, академік НАН України
7.	ЖУЛИНСЬКИЙ Микола Григорович	Радник Президента України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Голова Національної ради з питань культури і духовності, академік НАН України
8.	ЗЕРНІЙ Юлія Олександрівна	Заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень
9.	ЗІСЕЛЬС Йосип Самойлович	Віце-президент Конгресу національних громад України

10.	ІВШИНА Лариса Олексіївна	Головний редактор газети “День”
11.	КАСЬЯНОВ Георгій Володимирович	Завідувач відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор
12.	КАЧКОВСЬКИЙ Олег Броніславович	Головний консультант Головної служби політичного аналізу Секретаріату Президента України
13.	КРУЦИК Роман Миколайович	Голова Київської міської організації Всеукраїнського товариства “Меморіал”
14.	КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович	Заступник директора Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор
15.	ЛОСКУТОВ Всеволод Володимирович	Радник-посланник Посольства Російської Федерації в Україні
16.	НАБОК Світлана Валеріївна	Науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
17.	ОХРИМЧУК Олена Миколаївна	Головний консультант відділу забезпечення діяльності Національної ради з питань культури і духовності та Ради етнонаціональної політики Головної служби гуманітарної політики та з питань збереження національного культурного надбання Секретаріату Президента України
18.	ПІСКУН Валентина Миколаївна	Старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

19.	ПОГРЕБИНСЬКИЙ Михайло Борисович	Директор Київського центру політичних досліджень і конфліктології
20.	ПОРТНОВ Андрій Володимирович	Старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України, редактор часопису "Україна Модерна", кандидат історичних наук
21.	РОЗУМНИЙ Максим Миколайович	Радник Віце-прем'єр-міністра України, доктор політичних наук
22.	РУБАН Юрій Григорович	Директор Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат технічних наук
23.	СВЕРСТЮК Євген Олександрович	Головний редактор газети "Наша віра", доктор філософії
24.	СЕРГІЙЧУК Володимир Іванович	Професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Академії наук вищої школи України, доктор історичних наук, професор
25.	СТЕПИКО Михайло Тимофійович	Вчений секретар Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук
26.	СТРІХА Максим Віталійович	Заступник Міністра освіти і науки України, доктор фізико-математичних наук
27.	ТИЩЕНКО Юлія Анатоліївна	Завідувач відділу соціокультурних та етнонаціональних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень
28.	ШУТОВИЧ Віталій В'ячеславович	Заступник директора Центру нормопроектного забезпечення діяльності Президента України Національного інституту стратегічних досліджень

29.	ЮХНОВСЬКИЙ Ігор Рафаїлович	Голова Українського інституту національної пам'яті, академік НАН України
30.	ЯКИМЕНКО Юрій Віленович	Директор політико-правових програм Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова
31.	ЯНШЕВСЬКИЙ Сергій Олександрович	Завідувач відділу координації наукових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук
32.	ЯВОРІВСЬКИЙ Володимир Олександрович	Народний депутат України, Голова Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності

22 квітня 2008 року у конференц-залі Національного інституту стратегічних досліджень відбулося засідання “круглого столу” **“Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність”**.

На обговорення були винесені такі питання:

1. Чи має Українська держава узгоджену та ефективну політику пам'яті? Чи сприяють її стратегії й практики деконструкції імперсько-радянських стереотипів у колективних уявленнях про історичне минуле, досягненню спільності в розумінні та оцінках подій української історії?

2. Чи має Україна колоніальне минуле? Чи придатні класичні методології постколоніальних студій для його інтерпретацій?

3. Чому, на відміну від інших країн Східної та Центральної Європи, Україна не завершила процес деколонізації й декомунізації?

4. У чому причини незгоди російського політичного керівництва з процесом “націоналізації” українського історичного нарративу? Чому подібних колізій не виникає у стосунках з Польщею?

5. Чи можливо Україні та Росії досягти єдиного трактування подій “спільної історії”? Навколо яких питань має будуватися українсько-російський діалог щодо історичної спадщини?

6. У чому полягає важливість інтеграції історії національних меншин та етнічних груп в український історичний нарратив, національну історичну пам'ять?

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

КРУГЛИЙ СТІЛ

**ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ПОЛЕ
ЗМАГАНЬ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ
(22 квітня 2008 року)
(стенограма)**

Рубан Юрій Григорович

Директор Національного інституту стратегічних досліджень

Пропонуючи тему нашого сьогоднішнього “круглого столу”, назва якої „Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність”, ми повинні розглянути її не тільки з точки зору історичної науки. Потрібно обговорити її в контексті сучасних українських реалій, з урахуванням настроїв мільйонів українців, які, виходячи зі свого розуміння та відчуття, роблять сьогодні вибір ідентичності.

Цей вибір складний, його можна трактувати в різних вимірах. Ми можемо вести мову в політичних категоріях, зокрема, про вибір між демократією і авторитаризмом. Українці бачать демократію, яка за наших умов не завжди демонструє ті найпривабливіші риси, які нам так подобаються в демократіях європейських, де вона базується на традиції та величезному досвіді. Українська демократія демонструє складність перехідного періоду. І поруч з цим, наші сусіди демонструють „переваги” “освіченого авторитаризму”, ілюструючи це економічними успіхами, і намагаючись донести думку про те, що Росія входить до вісімки найвпливовіших країн світу тощо.

До честі українців, результати соціологічних опитувань і підсумки виборів свідчать - переважна більшість українських громадян робить вибір на користь патріотизму, незалежності

Української держави, єдності країни, демократії. І в цілому є величезна різниця в результатах соціологічних опитувань в Україні та Росії. Так, якщо в Україні про демократію як найпривабливішу державну систему говорять 87 % опитаних, то в сусідній Росії – це менше ніж 40 % респондентів. Це – фундаментальні речі.

Але національна ідентичність має соціокультурні складові, які є не менш важливими, ніж політичні та соціально-економічні. Зокрема, йдеться про колективні уявлення про минуле. Як зазначив Президент України Віктор Ющенко: „Відродження пам'яті – це відродження нації”.

Сьогодні ми пропонуємо присвятити наш “круглий стіл” історичній пам'яті українців, яка була і залишається полем змагань за ідентичність. Ми спробували сформулювати проблемні питання, які й пропонуємо взяти за основу в нашій полеміці. Сподіваюся, що наша сьогоднішня розмова допоможе зрозуміти сутність цих змагань, вийти на конструктивні інтелектуальні рішення щодо державної політики пам'яті.

Сергійчук Володимир Іванович

Академік Академії наук вищої школи України

Я буду говорити про роль історії взагалі та роль історії України. За висловом Михайла Драгоманова, датованим 1873 роком: „Українська нація ще не виступила з Росії і сама себе ще не знає, їй потрібна ще наукова і літературна праця, щоб пізнати саму себе”. Я вважаю, що за ці 135 років нічого особливо не змінилося і потрібно ще багато працювати в цьому напрямку.

Події, які відбуваються в Україні, свідчать про те, що частина населення є ще національно не усвідомленою. Потрібна правдива інформація про нашу історію. Щодо цього, насамперед, може прислужитися систематичне поширення історичних знань. Поглиблювати цей процес необхідно не тільки через навчальний процес у освітніх закладах усіх рівнів, а й завдяки введенню спеціальних курсів чи окремих

лекцій з актуальних проблем історії України на курсах підвищення кваліфікації різних рівнів і напрямків. У нас є Інститут підвищення кваліфікації вищих керівних кадрів при Національній академії державного Управління. Але у розкладі цього навчального закладу не побачиш предметів, які б висвітлювали проблеми, пов’язані з темою нашого сьогодення “круглого столу”.

Насамперед для зміцнення національного усвідомлення треба поставити питання про окремішність походження Українського народу. Якщо ми не зможемо цього показати, якщо ми не повернемося до схеми руської історії Михайла Грушевського, то не здолаємо той настрій у суспільстві й той розлам, який маємо на сьогодні.

Крім того, потрібно утвердити у свідомості нашого населення тисячолітні традиції української державності. Тоді не будуть сприйматися заяви сусідів про те, що ми взагалі не держава. Щоб належно виховати молоде покоління, потрібно йому дати таке бачення українського минулого, яке могло б захоплювати, надихати, щоб це було своє, рідне і всім добре зрозуміле.

У свідомості нашого народу є найбільше тих ідей і почувань з нашого минулого, особливо коли йдеться про національно-визвольні змагання, що пов’язуються з козаччиною. Ніхто не виступає проти козаччини ні в Луганську, ні в Криму, ні в Запоріжжі, ні у Львові, ні на Поліссі. Це є те явище, яке притаманне почуванням усього Українського народу. Це, скажімо, не проблема УПА, яка розділяє Схід і Захід. Тому я вважаю, якщо б цю тему правильно розкрити і утвердити у пам’яті нації, то матимемо добрий результат, бо козаччина є вираженням нашого духу, його еством, вона досі лишається у свідомості народу. Вона є його ідеалом і його внутрішньою потребою.

Поширення козацької ідеї може вивести сучасне суспільство на правдиво український шлях, як зазначав один з діячів діаспори – Павло Кашинський. Завдяки цій ідеї ми

зможемо допомогти нашому суспільству правильно зрозуміти такі важливі події у нашому минулому, як Переяславська рада 1654 року і Полтавська битва 1709 року. Ми зможемо тоді правильно і об'єктивно оцінити державницький чин Байди Вишневецького, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи.

Також необхідно звернути увагу на національно-визвольну боротьбу українців у 20-му столітті, зокрема на українську національну революцію 1917-1921 років. Ідея цієї революції не донесена до широких мас. Я не пам'ятаю, щоб цього року у січні місяці на державному рівні було по-справжньому відзначено 90-ліття проголошення IV Універсалу. Йшлося про соборність 22 січня, а про IV Універсал, що прийнятий 22 січня, чомусь навіть не згадали. Це, звичайно, відбивається на гуманітарній політиці й цим користуються недруги нашої державності.

Виокремлю також проблему всенародного повстанського руху у 20-30-х роках ХХ століття. Вважаю, що на державному рівні, у відповідних наукових інституціях вона не порушується. Хіба що Р. Круцик з „Меморіалом” готує виставку. Я долучився до цього і ми готуємо експозицію „Всенародна війна”. Бо повстання 20-х років ХХ ст., що були поширені особливо на Лівобережжі і де вони давали найбільші результати, – це важлива сторінка нашої історії, яка є складовою національно-визвольної боротьби ХХ століття, й оминати її аж ніяк не можна.

Я вже не кажу про боротьбу за відродження української державності у 40-50-х роках. Як приклад підростаючому поколінню мають бути ті, хто віддавав себе повністю, до останку, задля України. Тому постаті національних борців ХХ століття, починаючи від Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Степана Бандери, Романа Шухевича, повинні бути об'єктивно відображені у пам'яті народу.

Складовою процесу утвердження національної свідомості має бути висвітлення ролі нашої Української Церкви, яка працювала для українського відродження. Ми не повинні

випускати такі постаті, як Василь Липківський, Андрій Шептицький, Йосип Сліпий, Іван Огієнко, бо це є дуже важливо для відродження національної свідомості. До цієї справи може долучитися й Церква, що має на сьогодні великий авторитет і вплив у суспільстві.

Особливо актуальним є донесення до широких мас суті геноциду Українського народу під час Голодомору 1932-1933 років. Чому я на цьому наголошую? Тому що цю тему можуть зрозуміти також і на Сході, і на Півдні, де було дуже багато постраждалих. На жаль, у ці регіони ця правда не донесена. У багатьох луганських і донецьких селах не хочуть говорити про Голодомор, бо його не було для тих, хто там був поселений восени 1933 року, для тих, кого перевезли туди десятками сотень ешелонів. Ці всі документи є. Є документи про те, як їх забезпечували регулярним гарячим харчуванням на кожній вузловій станції, про те як на кожній вузловій станції їм повинні були вручати газети для читання російською мовою. Навіть такий момент присутній у телеграмах, які збереглися в архівах.

Коли йдеться про те, щоб донести суть українського геноциду, то ми повинні це зробити не тільки для себе, але й для світу. До світу ми можемо донести три основні ознаки геноциду. Це – „чорні дошки” Кагановича, яких не було в інших регіонах поза межами українського розселення. Це – директиви про заборону виїзду голодного селянства за хлібом. Це – затаювання більшовицькою владою правди про Голодомор і відмова від допомоги інших країн.

Я вважаю, що ми зможемо виконати ті завдання, які поставлені на «круглому столі», якщо ознайомимо широке українство з внеском співвітчизників у світову науку, освіту, техніку, культуру. Якщо ми, наприклад, не доведемо українцям, що ми зробили для розвитку ракетної техніки (можливо, найбільше з усіх націй), то нам буде важко сформувати національну свідомість нашого народу.

Сверстюк Євген Олександрович
Головний редактор газети “Наша віра”

Що таке історична пам'ять у кожного народу? Візьмемо три сусідні нації. Я вважаю, що навіть у визначенні цього поняття у них будуть розбіжності. Для Росії історична пам'ять – це пам'ять про російські перемоги, це те, що було озвучено в імперській історії, що було повторено в советській історії і що нині також поширюється. Звичайно, є спірні моменти щодо цього. Наприклад, під назвою перемога у так званій Великій Вітчизняній війні прихована поразка, якої не знала жодна армія в історії світу, крім хіба що армії Дарія перед Олександром Македонським. Жодна армія світу не понесла таких ганебних і катастрофічних втрат у перший рік війни, як Червона Армія. Але під шапкою перемоги у Вітчизняній війні все це завуальовується і применшується.

Звичайно, перемога над Наполеоном. Якщо порівняти те, що написано на Триумфальній арці в Парижі, і те, що пишеться в російських підручниках, то я вважаю, що двом дружнім народам треба чимало попрацювати, щоб узгодити, в яких битвах і хто переміг. У всякім разі, це історична пам'ять. Якщо говорити про етнічну пам'ять, то вона там мовчить.

Чому полякам було порівняно легко мобілізувати націю у 1917-1918 роках? Тому що історична пам'ять живе у кожному полякові. Хтось пригадує свого прадіда як учасника повстання 1830 року, хтось пригадує як засланця до Сибіру за повстання 1863 року, хтось – за 90-ті роки, хтось – як учасника оборони Варшави. Таким чином, поляки були внутрішньо мобілізовані. Те, що вважалося абсурдом – повставати проти такої імперії, такої могутньої армії – в історичній перспективі виявилось неоціненним капіталом історичної пам'яті.

Я думаю, що нині останню крапку до цієї пам'яті додає фільм „Катинь”. Бо важливо не тільки те, що було, а дуже важливо те, наскільки воно є осмисленим. Адже ми можемо згадати як мінімум п'ять таких «Катиней».

Що таке наша історична пам'ять? Я думаю, що у нас історична пам'ять – це передусім больові точки. Треба віддати належне нашому Президентові, який після років, абсолютно ганебних у розумінні відновлення історичної пам'яті й участі в цьому держави, взявся за тему Голодомору, за тему боротьби українського національного опору 1917 року і УПА. Це надзвичайно важливо. Ми недооцінюємо того, що ніякого результату референдуму 1991 року не було б, якби не глибоко затаєний у підсвідомості геноцид 1933 року.

На жаль, ці моменти нашої історичної пам'яті, больові точки, сьогодні мало осмислені, мало опрацьовані і літературою, і істориками. Перше питання, чи має Українська держава узгоджувати ефективну політику, є риторичним. Таку політику треба виробляти нам і це є надзвичайно важливим, тому що нація повертається до своєї гідності через історію. Але цю історію треба вміти подати.

Івшина Лариса Олексіївна
Головний редактор газети „День”

Хочу подякувати за можливість висловитися з цієї дуже важливої для українців теми. Можливо, тому, що ми в газеті почали цим займатися відносно вже давно і в мене є таке відчуття, що такий кут погляду на цю проблему дещо вже запізнілий.

Нещодавно, коли в Києві виступав Кубанський козацький хор, ми просто переконалися в тому, який є величезний запит на те, що вони показують. На якісну музику, на розкішні голоси, на репертуар Лесі Українки і Тараса Шевченка, в майстерній обробці Віктора Захарченка. Я звернула увагу на ті його слова, що в країні, на жаль, не видаються ноти, які він створив для обробки української класики. Крім того їх немає й де продавати. Ви пам'ятаєте історію магазину „Ноти” на Хрещатику.

Я хочу підійти до теми ідентичності з того боку, до якого саме тепер треба звертатися. Перше питання “круглого столу” звучить: чи має українська держава узгоджувати ефективну

політику пам'яті. А якщо це питання поставити трошки інакше: “Чи має українська пам'ять державу”? Така постановка питання дещо загострена, але дуже важлива. Адже, незважаючи на століття бездержавності, Український народ через пісню, через переказ, через вишивку, через мистецтво, через багато різних виявів формував, зберігав і передавав свою пам'ять наступним поколінням.

З 90-х років ХХ ст., коли ми декларуємо відтворення Української держави, певну частину роботи і вироблення інструментарію просто зобов'язана була взяти на себе держава. Чи впоралась вона з цим завданням? Тут вже, як сказав пан Євген Сверстюк, питання риторичне. Тому потрібно зрозуміти, якими інструментами сьогодні повинна діяти Українська держава?

Дякуючи історикам, які всі роки працювали без державного замовлення, ми маємо дуже багато цікавих робіт, які потрібно видавати масовими тиражами для вузів та для шкільних бібліотек. Ця робота виконується переважно зацікавленими людьми і трохи державою. Не можна вже зовсім відкидати ролі держави, але вона абсолютно недостатня.

Відповідаючи на питання щодо колоніального минулого України, ми маємо констатувати, що вона має і колоніальне, і постгеноцидне, і пострадянське минуле. До кожного цього періоду повинні бути підібрані свої ключі. Але головне, що вона має інформаційне майбутнє.

Інформаційне майбутнє вимагає іншої мови, іншого стилю, іншої манери поводження з документами. Я вже не кажу про ту болючу точку, якою був архів. Довести ситуацію до того, щоб на 17-му році незалежності сперечалися, відкривати архіви чи ні. Це свідчить про те, в яких конвульсіях державна машина намагається виробити свій підхід до політики пам'яті.

Сьогодні Українська держава майже не має інструментів, чи то від слабкості, чи то від неефективності, для того, щоб працювати з масовою свідомістю, зароджуючи, пробуджуючи, зміцнюючи те, що називають теоретичним масивом історичної пам'яті. Ми всі знаємо, що наша Національна рада з питань

телебачення і радіомовлення не може відповісти на питання, хто є власниками українських телеканалів.

Державна політика пам'яті є, але вона є недостатньо ефективною. Вона не озброєна сучасним інструментарієм. Якими б наші політики не були, але вони є не конкурентоспроможними щодо тих завдань, які ставить перед ними українська історична пам'ять.

Що зробили за останні роки наші медіа? Шкода, що немає Савіка Шустера, до речі, й Андрія Куликова. У нас політики стараннями багатьох журналістів взагалі стали іконами стилю. Такий собі голлівудський варіант головних героїв, без яких нічого не освятиться. Постійне перекручування системи координат призводить до того, що у центрі суспільної уваги перебувають не інтелектуали, не історики, не економісти, не лікарі, а політики. І при тому політики дуже неефективні.

Чи позначається це на відтворенні ідентичності? Стан Української держави є найбільшою небезпекою для української ідентичності. Змагання в світі за кращі умови життя, за кращих спеціалістів, за кращу оцінку людських якостей ніхто не відміняв. І програє Українська держава тепер, коли ми раптом почнемо людям розповідати: сидіть отут, слухайте ці нудні проповіді, коли ви будете без медичної кваліфікованої допомоги, без комп'ютера в школі, і гордіться тим, що ви українці.

Тому саме тепер надзвичайно важливо говорити про якість політики, про необхідність реформ. Кожен має можливість у сучасному глобалізованому світі переоцінити свою ідентичність. Є завдання, які лишилися невирішеними – незавершена національна революція, незавершена посткомуністична революція... До сьогодні ми протягли на собі шлейф комунізму, просунули його у парламент, вводимо його в коаліції й намагаємось зробити вигляд, що це якісь інші комуністи. Кому вони дозволять прийти, розчистити ці авгієві стайні, коли народ все більше буде вибирати не розмови про ідентичність, і, вибачте, навіть не жахи про Голодомор-геноцид, а абсолютно інший рівень життя і ставлення до себе?

Тому, віддаючи належне сучасній політиці Президента, я хочу зауважити: Главі держави, його Секретаріату, його Уряду треба створити державний інструментарій для здійснення політики, яку вироблять експерти, інститути, вчені, літератори, інші розумні люди.

Я могла б з великим захопленням розповісти про нашу бібліотеку, про книгу „Дві Русі”, яка дозволяє зрозуміти, що є російське і що є українське. У книзі „Українці і поляки: брати, вороги, сусіди” розповідається де ми переплетені і де є больові вузли у наших відносинах. Ми здійснюємо свою роботу по методу „від хати до хати”, від університету до університету. Це і є основне в сьогоденному нашому розмірковуванні, що важливо для української ідентичності.

Хочу завершити тим, що недавно Станіслав Владиславович (Кульчицький – *ред.*) надрукував у нас нотатки з “круглого столу” в Росії, де дуже серйозно обговорювалася проблема Голодомору-геноциду. Зрозуміло, що це не проста тема. Але ми отримали цікаві тексти з Росії. Що мене там потішило – це просто нерозуміння багатьох реалій. Пан доктор пише, що українські вчені взялися дуже серйозно обслуговувати українську владу, писати статті про те, що вони як „агітпроп” виконують замовлення. Російські науковці навіть не розуміють, що наші вчені це роблять самі, без держави, часто всупереч їй. Як казав Борис Олійник, „народ, який працює, незважаючи на те, що держава не допомагає, – безсмертний”. Я з цим також погоджуюсь.

Гнатюк Оля

Радник Посольства Республіки Польща в Україні

Коли йдеться про політику історичної пам'яті у Польщі, то тут можна вирізнити кілька рівнів. Це є політика, за яку відповідають центральні державні органи, і в першу чергу, такі інституції, як Міністерство культури і національної спадщини. Зверніть увагу, що у назві міністерства є таке сполучення слів як “національна спадщина”. Це означає також розуміння, що національна спадщина є частиною нашої культури.

Польський Інститут національної пам'яті займається історією другої половини ХХ століття. Інститут, починаючи з 1939 року і закінчуючи 90-ми роками, виконує дослідницькі та освітні функції, а також люстраційно-прокураторські функції. Нарешті, діє третій центральний орган державної влади, яким є Рада охорони пам'яті і мартирології. Це інституція, яка відповідає за місця національної пам'яті.

Коли зійти з рівня центральних органів влади, варто придивитися до інших гілок влади. Четверта влада, якою є медіа, справді відіграє велику роль у польській політиці історичної пам'яті. Рік тому започатковано спеціальний телеканал „Історія”, на якому висвітлюються різні історичні програми, в яких Україна теж має своє місце, до дискусії запрошуються українські історики. Коли йдеться про інші медіа, то це залежить від того, наскільки вони зацікавлені в участі у публічній дискусії. Але я б хотіла підкреслити саме цей простір публічної дискусії. Багато що залежить від бажання включатися до публічної дискусії й реагування громадянського суспільства на те, що відбувається в публічному просторі. Коли відбувається щось таке, що непокоїть, хвилює або відверто викликає спротив, то є безліч засобів для того, щоб реагувати. Зокрема, завдяки цій четвертій владі, тобто, медіа.

І ще важливо наголосити на ролі школи і на тому, як викладається історія, як викладається такий предмет, який у нас називається „громадянське виховання”. Це ті предмети, які є справді важливими в польській школі, вони відіграють суттєву роль у формуванні історичної пам'яті. Зокрема це стосується і ХХ століття. Тут справді велику роль мають ті допоміжні матеріали, які надаються Інститутом національної пам'яті, коли йдеться про ХХ століття.

Звичайно, важливо сказати, що є абсолютна свобода вибору підручників. Є вільний ринок підручників. Це означає велику користь, але також і певну небезпеку. Ці підручники є в громадському обговоренні завжди. І нарешті те, що здається

дуже і дуже суттєвим - це активність інституцій культури і наукових установ.

Все це було б неповним, якби не активність громадських організацій і участь в публічній дискусії інтелектуалів та інших представників громадянського суспільства, що є справді суттєвою частиною польської політики історичної пам'яті.

Рубан Ю. Г.

Дякую за такий об'ємний коментар того, що у Польщі існує осмислена політика і її можна вибудувати. Очевидно, що поляк – це та людина, яка приймає польську спадщину. Концепція спадщини та її ролі в ідентичності докладно розроблена у Франції. Маємо спиратися на цей інтелектуальний доробок, на практики „привласнення” історико-культурної спадщини. Держава повинна формувати „місця пам'яті”, особливо ті, що стосуються новітньої історії, ХХ століття.

Стріха Максим Віталійович

Заступник Міністра освіти і науки України

Очевидно, що колись ми мали рожеву ілюзію, що впаде влада тоталітаризму, з'явиться політична свобода і все буде гаразд. Одразу скрізь забринить рідна солов'їна українська мова і всі прозріють, як тільки з'явиться доступ до правдивих історичних джерел.

Насправді багато чого виявилось не так. Очевидно, наша мрія ґрунтувалася на глибоко вкоріненому народницькому уявленні про народ як вмістилище вічних вартостей, як те, що зберігає незамулені джерела і глибинну мораль. Відтак ми всі пережили певне розчарування. Щоправда, значно менші, ніж пережили наші сусіди білоруси. Я згадую розпачливі рядки білоруського інтелектуала Ігара Бабкова після перших лукашенківських референдумів про те, що народу, який був альфою і омегою білоруськості й вмістилищем тих самих вічних вартостей, як з'ясувалося, народу, в ім'я якого ці нечисленні білоруські інтелектуали збиралися жити і вмирати на барикадах,

просто немає. Він слухняно проголосував на лукашенківських референдумах за все те, що було запропоновано владою. Ілюзії вмерли, треба було вибудовувати на голому місці абсолютно інші, нові парадигми.

Нам було простіше в силу багатьох причин. У нас це відбулося не так різко, не так страшно, не так складно. Але наша розмова буде конструктивною тільки тоді, коли ми чесно визнаємо, що в Україні справді є наука історія, є середовище фахової комунікації істориків. Ця спільнота досить ефективно функціонує, продукує добрий інтелектуальний продукт, дедалі більшою мірою інтегрується в європейську і світову історичну спільноту. Можна, звичайно, закидати всілякі проблеми, але в цілому вони не такі вже й значні.

Є інша проблема. Є те, що історичне знання живе все-таки в аудиторіях, живе в професійному середовищі істориків. І є, так би мовити, масове знання, яке живе в медіа, яке живе навіть в плітках, повсякденних розмовах і оцінках людей. І це знання є міфологізованим. Я вживаю слово „міф” без жодної позитивної чи негативної конотації. Я вживаю цей термін строго у науковому розумінні, як стійку систему уявлень про щось, що живе як комунікаційний феномен, але не надто корелює з тим, що було насправді.

Українцям довго накидали і накидають різні наративи ззовні. Згадаймо, врешті-решт, хто посідає досі провідні позиції на українському медійному ринкові. Цих відмінних історичних наративів дуже багато. Російський ліберальний наратив значною мірою відрізняється від того ж таки російського чорносотенного наративу або російського більшовицького наративу, хоч два останні часом поєднуються. Але всі наративи сумарно мають у сьогоденній Україні значно більше можливостей для самовідтворення, для побутування в різних сферах, аніж наративи українські. Є так само ліберальний науковий український наратив, який інтегрується в ту саму європейську думку. Є охоронницький український наратив, є ультранационалістичний наратив, який

бере початок від аріїв і ще бозна чого, який дуже полегшує справу представників інших „братніх” наративів у боротьбі з українством як таким.

Чи є в цій ситуації ефективною політика рідної держави? На які важелі ця держава могла би спиратися? В принципі, набір цих важелів і в Польщі, і в Україні більш-менш однаковий. Насамперед це заклади освіти всіх рівнів і тут було зроблено чимало. Це політика пам'яті в ширшому розумінні. А от із музеями, заповідниками, пам'ятками, топонімікою, просвітництвом ситуація значно гірша. Ми знаємо, в якому матеріальному стані перебувають наші музеї. Ми знаємо, як справи зі збереженням пам'яток. Ми всі можемо подивитися, що з нашою топонімікою – шість вулиць Леніна власне у місті Києві. Міський голова не підписав рішення Київради про перейменування вулиці Урицького, який залив кров'ю Петроград наприкінці 1917-го, у вулицю на честь розстріляного православного митрополита Василя Лепківського. А на Сході й Півдні України топоніміка лишилася абсолютно недоторканою – більшовицькою.

Згадаймо парадокси нашого життя, коли Україна, яка визнала Голодомор злочином, водночас має пам'ятники всім без винятку діячам, які здійснювали цей Голодомор – Петровському, Косіору, Чубарю. Всі стоять в Києві, як один.

Третє, нарешті – це відповідальні медіа і громадянське суспільство. Я схилиюся перед газетою „День”, я можу назвати ще кілька газет, які працюють на історичну пам'ять. Але це справді винятки. Щодо громадянського суспільства – на жаль, це так само поодинокі винятки, хоч я так само можу хоч я так само можу схилитися перед низкою організацій.

Що робити? Безумовно, політика держави мусить бути тут цілеспрямованішою. На мою думку, Український інститут національної пам'яті мусить бути не так дослідницькою установою, як установою координаційною, яка б здійснювала роботу з конструювання сучасного прийняттого цивілізованого модерного українського наративу, який міг би бути сприйнятий більшістю громадян України.

Наостанок скажу, що все-таки Україна – не Білорусь і не Росія. Як свідчить соціологія, в Україні Сталін є лідером за негативним рейтингом на той час, коли в Росії Сталін сприймається сьогодні більшістю населення позитивно. І те, що в Україні є можливими навіть «архіви професора Денікіна», де люди дуже дотепно кепкують з тих усіх російських ультранаративів, – це все-таки добре і вселяє якусь надію, що державна політика може щось здійснити і може існувати не в безповітряному просторі. Бо, безумовно, кожна така політика мусить мати мінімальний рівень опертя на суспільство, і цей рівень, як на мене, є.

Погребинський Михайло Борисович
Директор Київського центру політичних досліджень і конфліктології

Насамперед, маю наголосити, що не збираюсь обговорювати вузькоспеціальні історичні теми – це справа фахівців-істориків, які є науковими експертами у тих чи інших (вузьких) ділянках історичного знання. Не збираюся “відбирати у них хліб” і зосереджусь, як політолог, передусім на політичних аспектах питання, що розглядається.

Безсумнівно, несправедливо будь-який народ, і український поготів, позбавляти права на формування власної ідентичності, яке зазвичай здійснюється через акцентування уваги на тих моментах у романтизованій історії, які їх морально звеличують (здебільшого у протистоянні з якоюсь супротивною стороною). Так, наприклад, іспанці завжди надзвичайно пишалися Реконкістою і вихваляли знаменитого Сіда-войовника. Англійці звикли звеличували добу короля Артура, який нібито об’єднав Англію. Французи славили боротьбу Роланда з сарацинами, хоча той воював з басками, а також усіляко романтизували постать Жанни д’Арк. Німці тривалий час формували свою ідентичність на засадах звернення до похмурого епосу про династію Нібелунгів, а нині утверджують себе через звернення до постаті графа фон Штауфенберга та його соратників. Йдеться

про використання легенд для формування історичної пам'яті, яких часто годі уникнути.

При цьому слід, однак, по-перше, застерегти, що до такого вторгнення міфів до історичної сфери слід все ж таки ставитися надзвичайно обережно і не допускати надмірної романтизації історії. По-друге, варто зважати на те, що згадані вище легенди сформувалися значною мірою (хоч і не цілком) «природним» чином, тобто стали у тих чи інших країнах загальнонародним набутком і частиною фольклору і є прийнятними для будь-яких їхніх регіонів;

Прямо протилежно розвивається ситуація нині в Україні. Ми стикаємося з намаганням накинути країні суто штучні міфи, які вкрай остогидли половині країни чи принаймні є абсолютно чужими для неї. Абсолютно все, що робиться в царині історії в Україні останніми роками, є хибним, облудним, неадекватним та розколює суспільство навпіл найнебезпечнішим чином. Так далі жити не можна.

Нині панівні підходи слід відкинути і забути назавжди. Сьогодні міфи радянської доби намагаються замінити їхнім так само міфологічним дзеркальним запереченням. Якщо раніше у нас героями були чекісти, то тепер звеличуються такі само криваві «есбісти» (співробітники служби безпеки) ОУН. Якщо раніше наші історики (не буду називати персоналії) прославляли колективізацію як дорогу до раю на українській землі, то сьогодні ті ж самі люди називають її наслідки геноцидом виключно Українського народу, хоча внаслідок породженого колективізацією штучного голоду загинула величезна кількість росіян та казахів. Це – глум над історією, який завдає величезної шкоди нашій країні. Слід відмовлятися від «біло-чорного» мислення.

Сьогодні Україна ризикує безчесно повторити долю Радянського Союзу, у розвалі якого історичні викриття раніше прихованих фактів відіграло величезну роль. Приховуючи правду про тіньові сторони у діях ОУН чи УПА, запліщуючи очі на отаманщину за доби Директорії, удаючи, що у відносинах

України з Росією були лише кривди, ми наражаємося на ризик того, що через певний час всі існуючі нині підходи до історичної пам'яті будуть відкинуті як огидні фальсифікації. Нинішня політика у сфері «формування історичної пам'яті» заснована на сумнозвісному російському прислів'ї «заставь дурака Богу молиться, он и лоб расшибет».

Передусім, «політика щодо історичної пам'яті» має зважати на інтереси всіх регіонів України й з цього погляду мати компромісний характер. І особливу увагу вона має приділяти інтересам тих регіонів, які є економічно панівними. Сьогоднішня «політика щодо історичної пам'яті» і загалом гуманітарна політика України категорично не задовольняє Південно-Східні землі України. Маю нагадати, що виступи на останньому з'їзді Партії регіонів, у яких порушувалося питання про невдоволення виборців політичною й гуманітарною ситуацією, викликали тривалу овацію, причому делегати демонстративно підвелися. Це – загрозовий знак. Маю вас запевнити, що пересічні виборці налаштовані набагато радикальніше цих делегатів;

Відповідаючи на порушене у порядку денному питання «Чи має Україна колоніальне минуле? Чи придатні класичні методології постколоніальних студій для його інтерпретацій?» маю відповісти максимально чітко: Ні, не придатні. Бо ситуація насправді є неоднозначною, двоїстою і це зумовлено тією обставиною, що, з одного боку, Україна насправді була одним з підпорядкованих імперському центрові регіонів тодішньої держави, а з іншого – з неї традиційно рекрутувалися кадри для вищого державного управління, особливо у військово-політичній сфері, й це явище набуло особливої ваги за пізньої радянської доби.

Становище України можна порівняти зі статусом Шотландії чи Уельсу у складі Великобританії – ані колонія, ані суверенна територія. У певні періоди ледве не третину радянського політбюро становили вихідці з Дніпропетровщини та Харківщини. Хіба можна собі уявити,

щоб у ХХ ст. в уряді Франції чи Великобританії переважали вихідці з колоніальних Конго, Бірми чи В'єтнаму? Хіба Черчилль був індійським раджею чи зулуським вождем? Хіба де Голль був берберським шейхом чи алжирським арабом? І, навпаки, хто всі ці Підгорні, Брежневи, Шелести та Щербицькі? Звідки родом були князь Безбородько, граф Розумовський, фельдмаршал Паскевич, генерали Милорадович чи Драгомиров (ім'я їм – легіон)?

Ми приховуємо історичну правду про те, що разом з Росією несемо свою частку історичної відповідальності (хоча й меншу) за дії Російської, а тим паче Радянської імперії – і за її звершення на кшталт перемоги у Другій світовій війні чи реалізації ракетно-космічного проекту (адже в Україні було зосереджено третину радянського аерокосмічного потенціалу, не кажучи про те, звідки походив Сергій Корольов) і за її імперські гріхи. Мушу нагадати, що операцією з придушення Будапештського повстання у 1956 році керували генерали Лащенко та Малащенко – за походженням селянські діти з Чернігівщини. А звідки походив посол у Празі Червоненко – один з головних фахівців з придушення «празької весни» у 1968 році – як не з нашої такої волелюбної Черкащини? І ця відповідальність стосується, зрештою, всіх присутніх у цій залі колишніх членів КППС.

Не хочу нікому давати вказівок і повчати, але щиро раджу нашим історикам залишити на певний час у спокої трипільську добу, віддати етнологам вивчення рушничків та вишиванок і зайнятися найголовнішим – неупередженим і чесним дослідженням соціальної та економічної історії України. Як формувався капіталізм в Україні у ХІХ та на початку ХХ ст., та які були форми його опору, якими були основні ринки та економічні басейни, як проникав іноземний капітал – ось які питання набувають сьогодні ексклюзивного значення.

Щодо порушених у порядку денному питань «У чому причини незгоди російського керівництва з процесом «націоналізації» українського історичного нарративу?» «Чому

подібних колізій не виникає у стосунках із Польщею?», «Чи можливо Україні та Росії досягти єдиного трактування «спільної історії?» та «Навколо яких питань має будуватися українсько-російський діалог щодо історичної спадщини?», то маю відповідати в такий спосіб.

В Україні та Польщі є так само «колізії» у сприйнятті минулого, як і у України з Росією. Це виразно дається взнаки у тому ж ставленні до УПА. Згадаймо дискусії 2003 року, коли відбулися заходи щодо поминання жертв Волинської трагедії. Висновок тут єдиний: Україні у відносинах з Росією та Польщею за взірць має правити досвід Франції та Німеччини щодо узгодження поглядів на минуле й підготовки спільних посібників і наукових праць. Ми маємо для себе з'ясувати не лише те, що розділяє нас з Росією, а й те, що у нашій історичній долі з нею поєднує.

Окрім того, нам варто запозичити європейські методики викладання історії у школі, відповідно до яких учитель має викласти кілька альтернативних поглядів на певні історичні процеси, даючи учням можливість самостійно обрати таку інтерпретацію фактів, яка видається їм найбільш прийнятною.

Зерній Юлія Олександрівна

Заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

Хочу зупинитися на темі деконструкції імперсько-радянських історичних стереотипів в історичній пам'яті українців. Не можу погодитися із застереженнями пана Погребинського відносно хибності державної політики, спрямованої на витиснення в історичній пам'яті міфів імперсько-радянської доби. Сучасна Україна як модерна держава-нація долає складний шлях „привласнення” свого минулого, відтворення українського історичного канону. Ця складна за своєю внутрішньою сутністю трансформація великою мірою є процесом деконструкції системи імперсько-радянських міфів, закорінених у пам'яті українців.

У спільну свідомість більшості громадян Україна інтегроване імперсько-радянське трактування національної історії. Демонтаж цих міфів, заміщення їх національними образами минулого має артикулюватися як пріоритетне завдання державної політики пам'яті та ідентичності.

Зокрема йдеться про деконструкцію масових уявлень, про прадавню та ранньомодерну історію України, сконструйованих під впливом історіографічних доктрин імперсько-радянського офіційного метанаративу.

На моє тверде переконання, питання приналежності історико-культурної спадщини Київської Русі було і залишається наріжним каменем української національної історії. У ньому закорінені принципи, з точки зору національної ідентичності, відповіді на питання походження, етно- та націогенезу українців, мовно-культурної та історичної окремішності нашого народу, витоків української державності тощо. В цьому я солідарна з думкою професора Сергійчука, що у історичній пам'яті сучасних українців бракує уявлень про зв'язок між Київською Руссю та сучасною Україною.

На мій погляд, одним з першочергових завдань державної політики пам'яті є **деконструкція фундаментального міфу східнослов'янської єдності**. Незважаючи на величезний масив новітніх історіографічних досліджень, в яких розвінчана хибна сутність цього історико-ідеологічного конструкту, він і досі не вилучений з вітчизняного інтелектуального дискурсу, продовжує активно експлуатуватися у політичних маніпулятивних технологіях зокрема зовнішнього характеру. Це неминуче проектується на масові уявлення, консервує імперсько-радянський погляд на минуле України. Аморфність офіційного канону у репрезентаціях Київської спадщини, постійна присутність у культурно-комунікаційному просторі України рудиментів міфу східнослов'янської єдності та її новітніх інтерпретацій, уповільнює процес національного самоусвідомлення українців, гальмує формування політичної нації.

Сьогодні масив досліджень щодо прадавнього та ранньомодерного періоду історії України є цілком достатнім для викриття міфологічної сутності конструкту східнослов'янської єдності. Проблемою, однак, залишається величезний розрив між науковими знаннями та колективними уявленнями, в яких імперсько-радянська доктрина єдності східних слов'ян закорінена у вигляді усталеної системи міфологем та стереотипів.

Перша група пов'язана зі спадщиною Київської Русі й побутує в історичній пам'яті українців у вигляді наступного набору взаємопов'язаних міфологем: Київська Русь – перша Російська держава; після монголо-татарської навали ця держава збереглася спочатку як Володимиро-Суздальське князівство, потім – Велике князівство Московське, а згодом як Російська імперія зі столицею у Санкт-Петербурзі; Російська держава, а не сучасна Україна, є прямою наступницею Київської Русі; спадок Київської Русі, як й династичне право на її землі, належать великоросам та їхнім правителям – Рюриковичам; Російське православ'я бере початок від хрещення Русі у 988 р.

Викривлення колективних уявлень про приналежність Київської спадщини, трансформовано у низку історичних стереотипів: Київську Русь заснували росіяни; Київська Русь – материзна (колиска) всіх східних слов'ян; Київ – матір російських міст; Київська Русь – спільний період історії українців, білорусів і росіян; єдність православного світу („Святоруської землі”) з центром у Москві є непорушною; Москва – Третій Рим; українська історія – частина російської національної історії; єдність росіян і українців за принципом „одна мова - одна культура – одна віра – одна Церква” – історична данність тощо.

Друга група сформована в межах доктрини єдиної „давньоруської народності” як спільного предка східнослов'янських народів. Тривала популяризація концепції „давньоруської народності” закріплена в пам'яті українців у вигляді наступних міфологем та історичних стереотипів: східні

слов'яни – єдиний народ; росіяни, українці й білоруси – гілки єдиного давньоруського (общеруського) дерева; “слов'янські струмки” зливаються у „російське море”; східні слов'яни – єдинокровні брати; росіяни – старші брати українців; Україна й Білорусь – предковічні російські землі; єдність Російської держави, як правонаступниці Київської Русі, завжди вимагала (і вимагатиме) „збирання” земель.

Третя група міфологем та стереотипів є продуктом історичної концепції „возз'єднання”: Росія – захисниця та визволителька України; без Росії немає України, без України – Росії; інтереси росіян, українців, білорусів – неподільні; українці й росіяни мають спільних ворогів, з якими завжди боролися разом тощо. У колективні уяві міцно закорінений міфологізований образ „возз'єдначого просвітлення” Б. Хмельницького, яке „на віки вічні” визначило історичну долю України у союзі з Росією.

Слід акцентувати увагу на тій обставині, що ідея „слов'янської єдності” продовжує бути складовою сучасного російського політичного та інтелектуального дискурсів. У редукованому вигляді вона знаходить нові й нові втілення у вигляді політичних проєктів „єдиного гуманітарного простору”; „большой русской нации”; „русского мира” тощо.

Теперішня негативна реакція російського керівництва та громадськості на прагнення України до конструювання власного історичного нарративу, не в останню чергу, є рефлексією, спричиненою міфом культурно-історичної та державно-політичної єдності українського і російського народів й є виявом неготовності визнати історичну окремішність української нації.

Нинішній курс кремлівської політики пам'яті на відтворення у суспільній свідомості величчя „истории государства российского” в її великодержавному розумінні, неминуче спричинює інтеграцію імперсько-радянських історичних міфів у сучасний офіційний історичний канон та масову свідомість. При чому йдеться не лише про свідомість громадян Росії. Очевидною є експансія російської політики пам'яті на ареал

цілого „русского мира”, до якого, на переконання більшості росіян, належить і Україна.

Присутність у культурно-комунікативному просторі України фактору зовнішнього впливу, створює конкуруючий щодо національного історичний контрдискурс, спричинює консервацію в історичній пам’яті громадян України імперсько-радянських рудиментів, зокрема значного масиву стереотипів щодо східнослов’янської єдності. Ця обставина, на мою думку, не може не враховуватися Українською державою при здійсненні власної політики пам’яті. Арсенал її стратегій має бути орієнтований на вирішення двоєдиного завдання: по-перше, на деконструкцію перелічених у статті міфологем та стереотипів; по-друге, на конструювання у колективній пам’яті національного погляду на етно- та націєгенез українців, їхню мовну, культурну, історичну окремішність, яка бере свій початок від часів Київської Русі.

Потрібна комплексна система заходів, спрямованих на індоктринацію україноцентричної візії ключових сюжетів прадавньої та ранньомодерної історії України, на „привласнення” сучасними українцями Київської спадщини, на формування консолідованого погляду на українську націю як на результат загальноєвропейського історичного процесу. На противагу імперсько-радянському міфу східнослов’янської єдності, у колективній пам’яті українських громадян мають утверджуватися історичні україноцентричні образи національної історії, а саме: Україна має свою неповторну історію. У росіян, українців та білорусів – відмінні історичні шляхи; „общеруської” історії не може бути, як немає „общеруської” (давньоруської) народності; українці, білоруси, та росіяни мають окрему та відмінну історико-культурну спадщину, хоча й переплетену; Київська Русь – перша протоукраїнська держава; за своєю цивілізаційною приналежністю Київська Русь - європейська середньовічна держава; Київська Русь продовжила своє існування на українських землях як Галицько-Волинська держава, а згодом Литовська Русь; Київська держава, її право

та культура були створені однією народністю, українсько-руською; українці, як й інші європейські етноси, зародилися у ранньому середньовіччі (за М. Грушевським у IV-VI ст.); Українське православ'я започатковане від Хрещення Русі у 988 р князем Володимиром (на протипагу концепції РПЦ, яка вважає себе єдиною канонічною Православною Церквою для усіх східних слов'ян).

Київська Русь та її культурно-історичний спадок мають бути конститутовані офіційним українським історичним канонам та цілеспрямовано ретранслюватися у колективну пам'ять нації за допомогою широкого арсеналу засобів та практик: через систему освіти, актуалізацію культурно-історичної спадщини, різноманітні комеморації, інформативно-комунікативні програми та проекти, інтерпретацію української історії у національних літературно-мистецьких наративах; оздоровлення культурно-символічного простору (досить згадати, що пам'ятник трьохсотріччю возз'єднання Росії та України містить анахронічний напис „Навіки разом. Навіки з російським народом”).

Яворівський Володимир Олександрович
Народний депутат України

Спробуємо з'ясувати причини, чому, на відміну від інших країн Східної та Центральної Європи, Україна не завершила процес декомунізації. Якщо ми відважимося чесно відповісти нашим колективним національним розумом на це „чому”, то я переконаний, що знаючи, чому, можна працювати над тим, як виходити з цієї ситуації.

Можна подивитися на процес розпаду імперій упродовж історії. Так Австро-Угорщина нікому з інших націй, полякам, навіть українцям в Галичині, ніколи не забороняла будувати свою державу. Так само і Великобританія. Наприклад, Австралія до сьогоднішнього дня абсолютно добровільно, без будь-якого примусу тримає над собою королеву. Чисто декоративно, але все одно тримає. Ніхто ж не заважає тій самій Австралії зовсім

від’єднатися від Великобританії. Чи той самий Кіпр, який залишив собі британські гроші, й досі Великобританія закуповує на Кіпрі продукти.

Інша ситуація з Російською імперією... Згадайте останні заяви, коли вже экс-президент РФ, заявляє, що він є російським націоналістом і пояснює, що його престолонаступник також націоналіст.

Це одна з *перших, може, найголовніших причин*, чому Росія фактично не відпускає нас зі своєї сфери впливу.

Другою причиною я б назвав ефект бездержавності існування нації. Тут йшлося про польській досвід. Як би там не було, Польщі було нав’язано на якийсь тривалий час певні ідеологічні цінності. Сприймали їх поляки, не сприймали, але Польща залишалася Польщею. Вона була державою, вона мала своє військо. Ніхто Польщі не нав’язував двомовності. Польща мала свої дипломатичні служби. І маленький поляк десь у 2-3 роки, як тільки-но починав говорити, може, навіть перед тим, як говорити „мама”, говорив: “Я єсть по́ляк”. Те саме можна говорити і про чехів, і про словаків, які так само розлучилися і це був дуже болісний процес, але які демонструють сьогодні абсолютно цивілізовані, нормальні стосунки.

Ми кілька століть були без історичної пам’яті. І не тому, що ця історична пам’ять не розвивалася. Вона була абсолютно деформована. Фактично всі наші національні герої видавалися з подачі істориків або наших продажних, або зарубіжних, всі вони називалися або покидьками, або відступниками, або зрадниками. Не буду називати імен, ви все це знаєте і без мене.

Через те ми говоримо сьогодні про реставрацію бодай нашої національної пам’яті. Нещодавно був телевізійний міст Київ-Москва, з того боку сиділи російські історики, з цього боку сиділо кілька українців. Основний їхній месидж: „Вы переписываете историю и этим унижаете Россию”. Ми не переписуємо історію, ми просто в цій історії знаходимо себе. І кажемо: ось ми, ми тут були. Нас же в цій історії ніколи раніше не було.

Через те я переконаний, що це колосальний, болучий результат бездержавності існування нашої нації. Я іноді думаю: якби не оцей коротесенький проміжок 20-х років ХХ століття, який дав колосальний сплеск нашої національної пам'яті й над цим спрацювали, звичайно, комуністи, запропонувавши українцям дві цінності – українізацію і землю. Землю одразу ж забрали, а українізацію знищили, розстрілявши фактично всю українську еліту.

Третя причина, котру я хочу назвати – це формування українців як нації одинаків. Справді, йшлося про виживання. Звичайний, середньостатистичний українець думав про те, як йому вижити, і дуже часто вижити лише тому, що він є українцем. Через те і такими є наші національні герої – подивіться нашу ближчу історію: після Коліївщини ще у 20-ті роки партизанський рух, а в основному нація, трималася на одинаках. Від Калнишевського аж до Василя Стуса. Це справді були дивовижні одинаки, але вони були абсолютно самотні на тлі нашої історії.

Четверте – це глибинна комунізація, якої не зазнала жодна нація ні Східної, ні Центральної Європи, навіть Азії. Не буду перераховувати всього: це винищення українського селянства як національної бази української нації під час колективізації. Там чистилося все, в тій кореневій системі селянства. Це ті три голодомори, один з яких ми буквально недавно, і то ледве-ледве визнали нашим геноцидом. Це тотальна, глибинна русифікація і переселення.

Сьогодні було наведено важливу деталь, яку я, з дозволу пана Сергійчука, обов'язково використаю. А саме, чому сьогодні Донбас не визнає Голодомору. Він нагадав, що це були ті, кого цілими ешелонами завозили в мертві українські села. До їхньої свідомості достукатися через стільки років, звичайно, неймовірно важко.

П'яте, що б я назвав, - це абсолютно спланований, чіткий і такий, що сьогодні дуже посилюється, розкол української нації. Ми розколоті сьогодні фактично по всіх можливих параметрах,

по яких нас можна було б розколоти. За релігійним принципом – ми тільки в православ'ї маємо сьогодні три конфесії, а дехто сьогодні пропонує додати сюди ще РУНВіру. Крім того ми маємо сьогодні на українській території потужний релігійний інститут іншої держави, який виконує далеко не духовну функцію.

Ми розділені за мовним принципом. Користуючись тим, що тут є пан Зісельс, я хотів би звернутися до нього з проханням, щоб з єврейського боку пролунав сильний, могутній голос про те, що ми, євреї, мертвий іврит відновили і маємо мову, а що ж ви, українці, робите, маючи свою абсолютно живу мову, яка протрималася до сьогоднішнього дня. Це було б дуже доречно. Це, до речі, робив Жаботинський свого часу, чим дуже зблизив наші народи.

І останнє, *шосте* – це наша хронічна слабкість влади. Ми фактично мали першого президента, який переконував нас у тому, що ми з вами „маємо те, що маємо”. Я його постійно запитую: ми знаємо, що ми маємо, ви розкажіть, де поділася решта. Немає відповіді на це питання. Дві каденції мали президента, який питав, що треба будувати. І ви знаєте, що фактично Україна була опущена до найнижчого рівня, коли вже президент великої країни не хотів сідати поруч з президентом нашої країни і організатори змушені були змінити алфавіт на французький тільки для того, щоб Буш не сидів біля нього.

Ми з вами нарешті дістали дивовижну нашу мрію – Майдан. Ми повірили в першого патріотичного українського президента. Я особисто об'їхав 18 чи 19 областей, агітуючи. На цих виборах я ходив по селах Кіровоградщини і не тільки, я всіх переконував, що нарешті ми можемо мати патріотичний уряд, що ми маємо дивовижного, патріотичного президента, вихованого в національному дусі, з національною пам'яттю, але, можливо, не завжди рішучого, як для керівника такої складної країни. І можемо мати сильного прем'єра. Ця двійка лідерів може витягнути нашого українського воза з болота.

Я віддаю шану тому, що зробив наш Президент з приводу Голодомору, тому, що він сміливо сьогодні говорить про

розвиток української мови. Це дуже добре. Але ми знову є свідками нашого традиційного українського малоросійського безумства. Коли сьогодні як ніколи потрібно було б, щоб два представники цієї влади, я маю на увазі виконавчої, й Президента, за зачиненими дверима вирішили свої проблеми і не виносили це все на публіку.

Через те дивимося один одному в очі і питаємо: чому так довго? От я й спробував хоч трішки пояснити, чому так довго ми вилазимо з цього болота.

Касьянов Георгій Володимирович

Завідувач відділу Інституту історії України НАН України

“Чи має Українська держава узгоджувати ефективну політику пам'яті?” На це питання тут вже відповіли. “Чи сприяють її стратегії і практики деконструкції...” Щодо цього мушу зауважити, що немає ніяких стратегій, є лише колективні уявлення. Очевидно, тут у передмові до питань написано, “що стала історична пам'ять українців зберігає стійку амбівалентність, а потім заперечення цієї тези, те, що конфлікт між національною та імперсько-радянською візіями дезінтегрує українське суспільство”. Амбівалентність якраз інтегрувала українське суспільство тривалий час. Нині, коли почалися активні імпульси, сигнали з вищого офісу щодо розділення, то й реакція спостерігається відповідна, справді почалася дезінтеграція на рівні пам'яті.

Але ці конфлікти щодо історії якраз об'єднують наше суспільство, тому що люди принаймні розмовляють одне з одним і обговорюють ці проблеми. Якщо вони розмовляють, то вони спілкуються. А якщо вони спілкуються, то вони хочуть зрозуміти одне одного.

Чи має Україна колоніальне минуле? Я особисто не є прихильником тези про колоніальний статус України в Російській чи в Австро-Угорській імперіях. Ця теза свого часу дуже активно експлуатувалася істориками-марксистами. Вона,

очевидно, має право на існування, вона цікава для певного типу інтерпретацій минулого України. Але я особисто не є її прихильником.

Чому, на відміну від інших країн Східної й Центральної Європи, Україна не завершила процес декомунізації? Цей процес завершили самі комуністи, передусім номенклатура, яка нарешті пішла за порадами Маркса, почала здобувати додаткову вартість дуже активно. Таким чином перестали вони бути комуністами, а стали капіталістами. У цьому сенсі у нас є дуже серйозна світоглядна проблема. Значна частина наших інтелектуалів досі бореться з комунізмом, здебільшого з його міфом. Комунізму як такого вже не існує, залишилися тільки символи. Але це вже технічне завдання. Якщо хочеться перейменувати вулицю, то це дуже легко зробити. Запитайте пересічного українця, хто такі Постишев, Косіор, Чубар та інші. Я не думаю, що більшість вам відповість, хто це такі. Це турбує інтелектуалів. На державному рівні це дуже просте технічне завдання. Потрібно лише виділити гроші на перейменування, й ніхто особливо обурюватися не буде.

Отже, я не вважаю раціональним, щоб стільки часу і зусиль приділяти комунізму у такому вигляді, як собі уявляють зараз частина наших інтелектуалів.

Що стосується країн Центральної та Східної Європи, які нібито завершили процес декомунізації, я б закликав всіх інтелектуалів не перебільшувати те, що називається декомунізацією в цих країнах, навіть у тих, що вступили до Європейського Союзу. Там те ж саме відбулося і з комуністами. Частина їх перетворилася на нових бюрократів, а частина – на нових капіталістів, тобто, вони успішно інтегрувалися до нових структур і успішно функціонують. Але комунізм для них сьогодні не перебуває на порядку денному, тому, очевидно, варто до цього підходити більш диференційовано.

У чому причина незгоди російського політичного керівництва з процесом націоналізації? Причина, очевидно, на поверхні. В Росії, в росіян – це традиційна теза, нічого

нового тут немає – імперська свідомість сформувалася до того, як сформувалася національна свідомість. Тому в Росії завжди були серйозні проблеми з тим, щоб російську національну свідомість узгодити з імперською. Як на рівні еліт, так і на рівні так званих пересічних росіян.

У мене є родичі в Росії, мені завжди дуже цікаво з ними поспілкуватися. Коли вони мене питають: “Ну, зачем вы это сделали? Что, вам плохо было?” Я їм відповідаю: “Я не знаю, в принципі, було непогано, але краще нам буде погано у нас, аніж всім нам разом буде погано”. Вони не можуть цього збагнути. Причому це прості люди, у них це всередині. Вони не сприймають це, так само, як і політики. Переважна більшість російських політиків не сприймають українське питання як питання зовнішньої політики. Вони досі сприймають українське питання як внутрішню російську політику, а ця внутрішня російська політика базується на принципах імперської свідомості, але не російської національної свідомості. Коли В. Путін говорить, що він російський націоналіст, очевидно, він транслює імперські амбіції, а зовсім не якісь національні російські амбіції, які не усвідомлюються.

“Чи можливо Україні та Росії досягти єдиного трактування подій спільної історії?” Неможливо. В Росії сьогодні триває масована відбудова імперського імперативу. „История государства российского” як мейнстрім. Тому, очевидно, вони відстоюватимуть цю версію. Можливо, з різними варіаціями, це нормально, особливо на рівні підручників історії.

В Україні є стандартне завдання зразка XIX століття – побудова національного проекту. На жаль, я говоритиму про інші виклики. Отже, вони просто несумісні, як різні комп'ютерні системи. Вони не можуть знайти спільних точок. Тому ми обов'язково зустрічатимемося, говоритимемо з російськими колегами, дискутуватимемо. Коли історики це роблять, це зазвичай нормально, цивілізовано відбувається. Але спільного трактування ми, очевидно, ніколи не досягнемо, і це також нормально, і так і має бути. Німці з французами

написали спільний підручник – і він вийшов жахливим, його неможливо читати.

“Навколо яких питань має будуватися українсько-російський діалог щодо історичної спадщини?” Навколо всіх питань має будуватися. Всіх питань, які зараз обговорюються, від імперії, постімперських синдромів до Голодомору й інших проблем.

“У чому полягає важливість інтеграції історії національних меншин, етнічних груп в український історичний наратив?” Це надзвичайно небезпечна ідея про те, щоб інтегрувати національні меншини в український історичний наратив. Силами міжнародного колективу істориків вже підготовлено книгу „Україна як лабораторія транснаціональної історії”. Одна зі статей, яка відкриває цю книгу, починається з того, що українську історію можна писати: а) як національну історію; б) як багатонаціональну історію; в) як транснаціональну історію. Можливо, парадоксально, але всі ці три види історій будуть національними історіями.

Тому вважаю, що є перспективи в тому, щоб в рамках українського історичного наративу об’єднати українську історію як багатокультурну історію, як історію прозорих культурних кордонів, взаємодії культур, взаємовпливів культур і таке інше. Тоді ми нарешті позбавимося того, що нам дуже заважає нині в нашій історії – це її етнічної ексклюзивності. Тоді це буде справді українська історія, але це буде багатокультурна, багатонаціональна, транснаціональна, транскультурна історія.

Останнє зауваження стосовно цього ж, але в більш концептуальному плані. Яку історію ми сьогодні хочемо мати, яку історію пишемо, як вона корелює зі світовою ситуацією? У нас є тенденція в усьому звинувачувати Росію і бачити всі підступи і всі негативи в тому, що є російські впливи, російський культурний імперіалізм і таке інше. По-перше, такі речі, як культурний російський імперіалізм багато в чому пов’язані не стільки з ідеологією, скільки з грішми. Абсолютно колосальними фінансовими здобутками, які мають

різні фірми, які продають тут культурний російський продукт. А ми боремося з: а) спадщиною комунізму, з міфом, б) з російським культурним імперіалізмом. І при цьому забуваємо і не помічаємо, а, можливо, помічаємо, але не хочемо про це говорити, іншу серйозну річ, яка створює проблеми в усьому світі, в усіх національних державах. Це культурна глобалізація і агресія транснаціональних культурних структур.

Я бачив, як п'ятирічний хлопчик їхав на велосипеді, й коли його трусонуло, сказав: „oops!” або “shit!”. Це побутова ситуація, але це дуже серйозний культурний сигнал. Якщо йдеться про розмивання культурної ідентичності зразка ХІХ століття, то є набагато серйозніші речі, які ми чомусь не хочемо обговорювати. У нас підрастає покоління, якому, як вони самі кажуть, „по барабану” український національний проект, українська культура й усе, що пов'язане з Україною. Вони вже живуть в іншому світі. Вони живуть у блогах, в Інтернеті, вони живуть у світі транснаціональному, транскультурному просторі, на тлі якого український світ – національні цінності, культура, історія, мова – їм здаються архаїчними, не функціональними й абсолютно не престижними.

Ось тут і вимальовується дуже серйозна проблема. І цю проблему не можна вирішити шляхом заперечення цього світу, бо він існує й існує вже у головах. Розв'язання цієї проблеми, можливо, полягає в тому, що треба в цих самих головах сформувати модерну, альтернативну національну українську візію, коли українцем бути престижно. А для цього треба, очевидно, працювати трошки в інших термінах і категоріях, ніж нині.

Жулинський Микола Григорович

Радник Президента України, Директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Голова Національної ради з питань культури і духовності

Я передусім хотів би привітати ініціативу Національного інституту стратегічних досліджень. Розмова про історичну пам'ять як поле змагань за ідентичність є на сьогодні надзви-

чайно актуальною. Президент як Глава держави дуже добре розуміє, що консолідація нації неможлива без формування ідентичності, а ідентичність формується на базових цінностях – історичній свідомості, культурі, спільних традиціях. Через те з боку Президента України це цілком закономірний і дуже позитивний шлях. Я його особисто в цьому плані підтримую.

Але треба сказати, що тут є дуже серйозні проблеми, і ці проблеми вже сьогодні лунали. Не можна недооцінювати того, в якій ідеологічній ситуації перебуває наш північний сусід Росія. Щодо питання “У чому причини незгоди російського політичного керівництва з процесом націоналізації українського історичного нарративу?”, то ви, мабуть, звернули увагу на те, що останнім часом в Росії точиться дуже активна дискусія щодо пошуку так званої російської національної ідеї. Дуже багато про це і говорять, і пишуть. Але я хотів би наголосити, що основна думка, яка сьогодні вважається продуктивною в цих дискусіях – це, по суті, об'єднання слов'янства.

Я, для прикладу, назву думку такого російського політолога, як Олександр Панарін, який казав, що ідея єднання православного слов'янства на основі візантійської традиції з центром православ'я Києвом – це для росіян сьогодні є важливою і продуктивною ідеєю.

Зрозуміло, що Росія сьогодні будує свої ціннісні орієнтації на тих базових основах, які вироблені не сьогодні. Давайте згадаємо X століття, згадаємо старця Єлізарівського монастиря Філофея, який надіслав послання до великого князя Василя з пропозицією єднати слов'янство та творити третій Рим. Потім з'явилося сказання про князів Володимирських, в якому виводився родовід московських царів від першого римського імператора Августа Октавіана. Відбувалася ця символізація історичної свідомості, яка передбачала, що Москва – це третій Рим, четвертому не бути, і Москва повинна стати духовно-релігійним центром вселенського масштабу.

Ця ідея так чи інакше постійно пульсує в політичній і духовно-релігійній свідомості Росії. Чому? Тому що, по суті,

цю міфологему покладено в основу концепції Московського царства, потім вона перейшла і в Російську імперію. Там була одна проблема – в тому, як бути з Києвом. Якщо Москва – третій Рим, то як же Київ? Згадаємо того ж митрополита Іларіона, його сказання „Закон і благодать”, де він говорив, що такі центри духовно-релігійні, як Єрусалим, Рим, Константинополь, Київ, є рівнозначні.

Отже, для тогочасної Росії потрібно було обов'язково активізувати Київ. І сьогодні, знову-таки, в Росії, на цьому будується ідеологія: як активізувати Київ як спадкоємця візантійської традиції, як центра східного православ'я, хоч вони цього не визнають, але так воно є, тому що тут відбулося хрещення Русі.

Мені здається, що нам важко досягти порозуміння з російським політичним керівництвом, тому що у нас, безперечно, інша мета. Ми мусимо сьогодні визнати те, що у нас є великі прогалини в історичній свідомості. Ці прогалини закодовані сьогодні у суспільній свідомості й їх так просто не позбутися. Для цього потрібно чимало попрацювати передусім в освіті, в школі. І цей процес, на жаль, дуже тривалий і складний.

Я не поділяю позицію Володимира Яворівського про те, що у нас такий страшний поділ, що у нас таке страшне розмежування між різними регіонами. Насправді такого немає. Сьогодні існують значні прогалини у знаннях, існує домінанта так званої імперської й навіть комуністичної свідомості, тих ідеологем, тих стереотипів, тих міфологем, які нав'язувалися й сьогодні ще працюють. Ми це бачимо, наприклад, у полеміці щодо НАТО.

Що тут робити? Я б не сказав, що ми вже завершили процес декомунізації, що для нас це питання не є проблемним. Справа в тім, що колонізація України відбувалася передусім ідеологічно, формувався певний тип свідомості. Наприклад, у Російській імперії не було національностей, була ідентифікація по вірі – православний. Можна назвати дуже цікаві приклади, їх можна, до речі, прочитати в Івана Нечуя-Левицького, як

відбувалася денационалізація свідомості українців на території етнічних земель України і Польщі. Всю цю роботу вела передусім російська православна церква. І це був дуже продуманий і послідовний процес ідеологізації свідомості українців. Ця ідеологічна колонізація, як я вважаю, духовно-релігійна, на жаль, ще сьогодні не подолана.

Я згоден з тим, що потрібно вживати дещо інші критерії, коли тлумачимо колоніальне минуле України. Тому що є різні регіони і в різних регіонах була своя особливість і своя специфіка. Так само не так просто, як говорить Володимир Яворівський, і з Австро-Угорською імперією. Якщо йдеться про Австрію, то не можна те саме говорити й про Угорщину. Згадаймо республіку Волошина і ту акцію, яку того часу проводила Угорщина. Не все так просто.

Безперечно, в цьому процесі різноманіття формування різних типів, різних рівнів свідомості полягає найбільша складність сучасної України. Тому я вважаю, що тут нам потрібно ще багато про що подумати. Я переконаний, що сьогодні потрібно ставитися до освіти з позицій трохи інших, ніж просто набуття знань, як ми вже звикли говорити, хоча це також дуже важливо. Але є класичний німецький термін, ще від Гумбольдта, який вважав, освіта – це не просто навчання, а це виховання, це плекання особистості.

Я переконаний, що для того, щоб сформувати історичну свідомість українського суспільства, необхідно докласти значних зусиль передусім освіти, школи. Не йдеться про те, що потрібно виробити якусь стандартизовану, так звану об'єктивізовану історію України. Я прихильник того, що можуть бути й авторські, й з регіональними особливостями підручники. Це також цілком нормально. Але все-таки якісь основні, концептуальні засади мають бути вироблені. Я вважаю, що ми ніколи також не зможемо написати якусь спільну історію з Росією чи навіть Польщею. Я в це, чесно кажучи, мало вірю.

Дзюба Іван Михайлович

Головний редактор журналу “Сучасність”

Мабуть, ми всі згодні з постулатом: в історії кожного народу є сторінки героїчні, є сторінки ганебні, є сторінки, якими можна пишатися і за які соромно. Говорити треба і про те, і про інше, хоча, звичайно, існує спокуса уникати дечого. Я повертаюся до програми “круглого столу” з шести пунктів. Хочу сказати кілька слів про те, чи можливе єдине трактування подій спільної історії.

Я просто хотів би, щоб не так драматично виглядала тема спільної історії Росії і України. Треба просто ширше її поставити: чи взагалі можливе єдине трактування подій історії різних народів? Воно і неможливе, і непотрібне, і шкідливе, тому що це силове зведення до єдиного трактування може ґрунтуватися тільки на фальсифікації історії, на запереченні фактів.

Чи безвихідна ситуація у зв'язку з цим на шляху до порозуміння? Абсолютно ні! Навпаки, саме тут є шлях до порозуміння, і він полягає в тому, щоб знати історію, знати погляд іншого народу, інший погляд на ці так звані спільні події. Можна навести тисячі прикладів з світової історії. Візьмімо, скажімо, такі постаті як Батий, Чингізхан, Тамерлан. У нас весь час була дуже однозначною, абсолютно виправданою певна точка зору, і ця точка зору нав'язувалася тим народам, які вважають себе причетними до цих осіб. Тепер ці народи піднялися і висловлюють свій погляд. І нам цей погляд треба знати, бо інакше у нас теж буде однобічність.

Найгірше, коли замовчуються якісь речі. Найгірше – це незнання. Коли є незнання, тоді справді виникають безвихідні ситуації. Наприклад, Єрмак – це герой російської історії. Навіть такі великі мислителі, як Солженіцин, Лихачов говорять, що особливість російської історії в тому, що жоден народ Сибіру не зник під час походів Єрмака, ні один народ не втратив себе. Це велика неправда, тому що десятки народів були знищені. Про це свідчить епос тих народів. У 20-ті роки ХХ століття

він перекладався. Скажімо, якщо прочитати зараз Вогульський епос, знайти в бібліотеках ці тексти, – це страшні тексти, які промовисто свідчать про те, що означав Єрмак для цих народів.

Так само це стосується і Єрмолова, і Суворова. Для польської історії Суворов – це людина, яка жорстоко знищила повстання і Варшаву, а для російської історії – це великий геніальний полководець. І то – правда, і то – правда. Але треба знати і те, і те. І Шаміль, і конкістадори, і Петро I, і Катерина II, і безліч таких постатей, щодо яких єдиної, спільної точки зору не може бути, але щодо яких треба знати точку зору різних народів, різних суспільств, до історії яких вони були причетні.

Це незнання і небажання знати – найгірше. Сьогодні ми є свідками того, як святкується в Криму ювілей приєднання – називають «приєднанням» – Криму. В царські часи це чесніше називалося – «покорение». Пригадуєте газети «времен очаковских и покорения Крыма» по Грибоедову. Сьогодні ми живемо цими газетами «времен очаковских и покорения Крыма» і не хочемо знати, чим насправді було це «покорение».

А є ж величезна маса історичних документів і фактів. Перша група цих документів – це простодушні записи гвардійських істориків, які описували подвиги тих полків, Ланжеронського та інших, які брали участь у «покорении». Там все чесно описано: скільки спалили, скільки зруйнували, скільки отар забрали, скільки тисяч людей знищили.

Другий масив матеріалів – це висловлювання громадян, людей, мислителів того часу. Скажімо, наш земляк Каразін, засновник Харківського університету, пише 175 років тому: «Мы превратили Крым в пустыню из прекрасной и многолюдной страны, каким он был у турок». І таких міркувань можна знайти багато.

Нарешті, третій масив джерел – це праці російських істориків. Я не говорю про турецьких, бо ми їх не знаємо, але ми можемо знати праці російських істориків кінця XIX – початку XX століття, коли російська історична наука була вже досить

об'єктивною. І якби ми це знали, то було б соромно святкувати цей ювілей.

Аналогічна історія кілька років тому була з приводу святкування 90-річчя Брусиловського прориву. І святкування це відбувалося не деінде, а на Волині, на Західній Україні, сплюндрованій цим Брусиловським проривом. А є ж багато джерел, історичних фактів, літературні твори класиків Стефаника, Кобилянської, Мартовича та інших, де все описано. Є документи, в яких зазначається, як була знищена інфраструктура Західної України. Вона вже існувала на той час за умов помірної демократії Австро-Угорщини. Скільки людей було вивезено, як була знищена Греко-Католицька Церква, скільки книжок було знищено. Є всі ці документи. А ми на тих землях святкуємо 90 років Брусиловського прориву.

Останнє. Ми не знаємо, якою величезною трагедією була для України і для Західної України Перша світова війна. І для українців, насамперед, для гуцулів, для поляків, для євреїв. Єврейські погроми, які відбувалися пізніше, під час революції й громадянської війни, неможливо зрозуміти, не знаючи, що коїлося під час Першої світової війни. Які погроми чинила російська армія. А ці джерела є. Я не беру до уваги літературні джерела, скажімо, твори Степана Васильченка.

Є, наприклад, прекрасні спогади великого російського філософа Федора Степуна, який відрізняється від когорти інших відомих філософів. Він відрізняється від Трубецького, від багатьох інших, бо ті все-таки про Константинополь мріяли, а Федір Степун був зовсім іншого типу мислитель. Він був артилеристом на Галицькому фронті й написав спогади про ці події, розповівши про них правдиво.

Або, скажімо, була праця Софії Федорченко „Народ на войне”, яка вийшла у 1917 році. Софія Федорченко під час Першої світової війни була сестрою милосердя на фронті й ретельно записувала розповіді й розмови поранених солдат і офіцерів. Книжка має надзвичайну цінність і таких матеріалів багато. Якби оце осмислити, то багато чого стало би зрозумілим

у подальших подіях, тому що Перша світова війна, на жаль, визначила все, особливо моральне обличчя ХХ століття.

Я повертаюсь до того, з чого почав, що в історії будь-якого народу є сторінки, якими можна пишатися, і за які соромно. У Пушкіна в щоденнику є такий запис: «Я люблю хулить свою історію, но я не люблю, когда ее хулят другие». Це глибока психологічна правда. Потрібно самим намагатися говорити правду, а не чекати, коли скажуть її чужі, бо це – набагато неприємніше.

Рубан Ю. Г.

Якщо я правильно розумію, сьогодні йде активна популяризація варіанту історії Карамзіна. В російському літературознавстві сьогодні завдання номер один – довести, що знамениту епіграму «В его “Истории” изящность, простота доказывают нам, без всякого пристрастья, необходимость самовластья и прелести кнута» насправді написав не Пушкін. На цю тему виходить багато публікацій, сьогодні це – справжнє соціальне замовлення.

Дзюба І. М.

Я дещо додам щодо історії козацтва. Хотів би нагадати, що козацтво за 400 років своєї історії пережило різні періоди, різні суперечності. Були сторінки в історії козацтва героїчні, були й ганебні. Чим ближче до сьогоднішнього дня, тим більше було ганебних. Але це також окрема велика тема.

Зісельс Йосип Самойлович

Віце-президент Конгресу національних громад України

Я так розумію, що останнє питання, до якого я, сподіваюсь, дійду, стосується якраз реакції національних меншин на ці всі події та на написання історії. Але спочатку я хотів би поговорити про трохи інше. Я з великою повагою ставлюся до намагання сьогоднішніх представників української влади відновити історію, написати історію свого народу. На перший погляд,

це дуже позитивне явище, але треба намагатися передбачити подальші запитання, які виникають при цьому написанні.

Ми вже жили в країні, як тоді жартували, з непередбачуваним минулим. Я би хотів, щоб ми нарешті позбулися і цього жарту, і такої країни, в якій є непередбачуване минуле, яке переписується кожен раз на замовлення нової влади. У істориків, на мій погляд, є тільки один замовник – це сама історія і пошук істини, а не влада чи опозиція, яка замовляє і платить кошти за замовлення.

Сьогодні вже йшлося, що, на жаль, 20 років тому багато з нас, особливо це торкається колишніх дисидентів, намагалися здобути незалежність України, але не розуміли, що незалежність – це тільки необхідна, але недостатня умова, недостатній чинник для демократії, для істинної незалежності, для економічного розвитку. Багато хто заспокоївся на тому, що була здобута формальна незалежність. Тут можна навести приклади країн, які зазнали дуже жорстких поразок, і Німеччини, і Японії, й інших. Народи цих країн мають велику історію, і поразка не штовхнула їх до відчаю, а навпаки мобілізувала й спричинила катарсис. А коли ці великі народи поглянули на себе у дзеркало історії, то затягнули паски і терпляче почали відбудовувати свої великі країни.

Я не думаю, що всі ці приклади релевантні для України. Ми вже не раз говорили про проблеми ідентичності. Коли ми кажемо про жертви, оскільки нова українська історія будується методично на жертвності та героїзмі. Але коли ми кажемо „народ-жертва”, ми не повинні зайти у глухий кут, де є комплекс віктимності. Ми, євреї, знаємо, що це таке, бо віктимність – це глухий кут, з нього немає виходу. Аналогією може бути тільки жебрак, який жаліється на свою долю і просить йому подати. Якщо ми кажемо, що ми жертви, то ми повинні запитати, а хто наш пригноблювач. Відповісти на запитання: це інша нація, інший етнос, інший суспільний лад, імперія тощо. Тут ми стикаємося з тими викликами, тими проблемами, що інші нації не хочуть вигляда-

ти як поневолювачі, особливо за тих тенденцій, які сьогодні є, наприклад, у Росії.

Якщо ми кажемо, що є героїчна історія, то ми повинні розуміти, кого перемагали ці герої на своєму героїчному шляху, з ким вони співпрацювали, з ким вони були союзниками. Ми не завжди маємо мужність зізнатися собі, що героїзм цей дуже умовний і союзники не завжди були найкращі.

Коли ми стикаємося з проблемами ідентичності, ми кожного разу закриваємо очі на те, що так склалося історично, я в цьому впевнений, що Україна була впродовж століть під впливом двох сильних центрів ідентичності. Їх можна назвати умовно європейським та євразійським. Але ці сторіччя сформували певні історичні матриці в частинах того, що ми сьогодні називаємо Українським народом. Одна половина українців хоче, щоб Україна була як Словаччина, а друга половина – щоб як Краснодарський край: щось велике у чомусь ще більшому.

Як примирити ці два типи цивілізаційної ідентичності? Можливо, можна було б запропонувати, якщо б це так критично не розглядалося, ідеї федералізації. Але про це ніхто навіть не може згадати і запропонувати, бо це страшно. Коли ми погоджуємося з тим, що все-таки є дві великі групи українців з різними ідентифікаційними моделями, то треба запитати: де починається конфлікт між ними? Ми бачимо політиків, які паразитують на тому, що є дійсно два типи ідентичності.

І не треба це перебільшувати, не треба драматизувати, бо такі приклади є в історії інших народів. В інтеграції Німеччини досі відчувається проблема того, що половина Німеччина була впродовж 50 років під могутнім впливом радянської моделі й це дуже сильно спотворило ту європейську ідентичність, яка була в Німеччини у VIII-XIX століттях.

Але коли ми беремо собі приклади, потрібно зрозуміти, у чому ці ідентичності відмінні, й де настає конфлікт. Конфлікт, на мій погляд, починається тоді, коли ми зазіхаємо на ідентичність іншого. Якщо ми розуміємо ідентичність іншого регіону, і поважаємо його право на власну ідентичність, то ми його не

перевиховуємо, а ставимося до нього з повагою й розумінням, як ставляться до іншої релігії, іншої нації. Але цивілізаційна ідентичність – це ще більш потужний чинник, ніж ті, про які йшлося. Якщо ми не перевиховуємо «донецьких», тоді ми не викликаємо такого спротиву, такої реакції й у них. І навпаки, якщо «донецькі» не перевиховують «галичан», це також не викликає конфлікту.

Мене весь час запевняють, що це проблеми темпоральні, що просто одні регіони відстають від інших. Тоді я запитую себе й інших, зокрема, пані Оксану Забужко, яка натякала на те, що це темпоральне явище: “Чи буде Україна через 30 років як Польща?” І майже всі відповідають – ні. А тоді яку країну ми беремо як приклад? Весь час ми повертаємось до Польщі як до взірця. Але, можливо, є інший взірець, який краще для нас підходить. Можливо, це Словаччина, яка більше підходить за історичними аналогіями, хоча точних аналогій не можна назвати.

Ми є свідками, коли будується історія. А популярна історія будь-якого народу (саме популярна історія, а не історія як наука) будується на легендах і міфах. Ми виявляємо спротив тим міфам, бо знаємо, що насправді все було не так просто. Пан Іван Дзюба сказав про це, що були і герої, якими треба пишатися, були і негідники, які поводитися негідно в тих чи інших історичних умовах.

Ми можемо себе втішати, що через 50 років це все забудеться. Як історії інших народів побудовані на легендах, так і наша історія буде побудована.

Я хочу ще сказати про декомунізацію. Дискусії завершилася декомунізація чи ні, – це пастка у терміні. Справа ж не в тому, що це був комунізм. На мій погляд, і російський імперіалізм, і комунізм – це тільки модулятори тих цивілізаційних ідентичностей. Ми можемо справитись з модулятором, він може сам історично піти з арени, але ми повинні думати про глибинні цивілізаційні основи, яких не можна так просто уникнути, бо вони визначають історію на багато століть уперед.

Я б хотів дожити до того, щоб був суд над комунізмом. Але я не бачу того шляху. Якщо ми не бачимо в собі, у своїх народах також злочинців, яких треба і сьогодні судити, хоча минуло вже 60-70 років, але є злочини, для яких немає терміну давності.

Я запропонував на зустрічі з Президентом, – йдеться про реабілітацію УПА, це не дуже вдалий термін, – реабілітувати УПА як інституцію, яка була створена для захисту України. Війна – це окрема історія, і неможливо підходити з мирними поглядами до війни. У будь-якій армії, у будь-яких мундирах були не лише патріоти, але і злочинці. Тому реабілітація УПА – це не дуже вдалий термін. Нам потрібно сьогодні, як це відбулося у країнах Балтії, у Східній Європі, знайти всіх останніх злочинців. Справа не в помсті, а у невідворотності цього історичного суду. Злочинець – це завжди конкретна особа, це не народ. Тобто, паралельно з реабілітацією УПА, за яку я обома руками, треба знайти останніх злочинців, які були і в УПА, і в Червоній Армії, і в інших арміях, і довести справу до суду. Так, як це зробили в інших країнах, а ми навіть не намагаємося це зробити.

Чотири роки я намагаюся привести сюди Центр Візенталя, який хоче запропонувати операцію „Останній шанс”. Таку операцію вже проведено в Литві, Латвії, Словаччині, Словенії. Зазначені країни вже пройшли через це, болюче, але пройшли.

Що стосується національних меншин, то у них своя пам'ять. Немає секрету, що у великих імперіях національні меншини, маленькі групи майже завжди думають про своє виживання, і налаштовані на співпрацю з метрополією, з владою, з силою, яка, можливо, їх захистить від різних неприємностей. Ця спадщина перейшла і до сучасних часів. Я запитував у 2004 році представників національних меншин, які є європейськими, – греків, німців, румунів: чому вони голосують за антиєвропейські сили. І вони не змогли відповісти на це запитання, бо імперія спотворила все, що можна було спотворити. Доки ми це не розберемо і не поставимо на свої місця, ми не можемо рухатися далі.

Наприклад, СБУ нам зараз пропонує нові міфи. Якщо послухати зараз дослідників з СБУ, то виходить, що євреї не тільки співпрацювали з УПА, а й були там чи не головними вояками. Але це ж дурниці. Нам не треба ті спотворені історії, які нам давала радянська влада, але нам не треба і протилежні. Ми розуміємо, що український націоналізм у 1930-ті роки не міг бути інакшим, ніж він був тоді. І те, що антисемітизм є певним культурним кодом християнської європейської цивілізації – ми це знаємо, ми це розуміємо, бо це зумовлене тисячоліттями. Чому ж сьогодні треба малювати такі рожеві картинки і пропонувати нам нові історії? Не треба цього робити.

Я хочу закінчити тим, що годі вже бути недостатньо сильними для того, щоб сказати правду про себе. Це ганебне коло треба розірвати. Потрібно починати говорити правду і про себе, і про інших. Тоді, можливо, ми будемо мати надію. І такий діалог ми згодні вести. Бо без такого діалогу, без такого примирення внутрішнього в нас не буде тієї України, про яку ми всі, сподіваюся, мріємо.

Портнов Андрій Володимирович

Старший науковий співробітник Інституту європейських досліджень НАН України, редактор часопису «Україна Модерна»:

Для мене є великою честю висловити тут кілька думок. Я представлю їх дуже коротко, але свідомо провокативно. Сподіваюсь, це викличе принаймні роздуми. Почну я з того, про що тут вже багато говорилося, – регіональний вимір нашої історичної пам'яті. Вважаю, що про це справді варто говорити тому, що це є предметом дуже серйозних політичних маніпуляцій, причому не тільки в Україні, але й за її межами. Йдеться не тільки про Росію, але також і про західні та інші медіа.

Я завжди навожу, особливо за кордоном, найбанальніший приклад маніпуляції, який полягає в тому, що в сучасній Україні російськомовність зовсім не тотожна політичній

проросійськості. Ця банальна річ дуже тяжко доходить до багатьох не тільки на Сході, але й на Заході.

Друга важлива річ. Я підтримую думку, яка тут вже пролунала, здається, від Георгія Касьянова, про факт регіоналізму і факт наявності відмінностей, які неминучі в країні такого розміру. У країні, яка має населення 48 мільйонів і найбільшу територію в межах Європи (якщо брати Європу до Уралу географічно), абсолютно монолітних територій не може бути. Як приклад, візьмемо Німеччину. Щодо України, то ці відмінності зазвичай, на жаль, особливо в наших медіа описують як загрози або хвороби, які треба лікувати. І ми починаємо шукати методи цього лікування. Хтось шукає методи, умовно кажучи, націоналістичні, хтось – якісь інші. Але насправді, я вважаю, що тенденції розвитку країни свідчить, що це не хвороба, а навпаки наш шанс, один з чинників того політичного плюралізму, який в Україні є, і якого немає нині ні в Росії, ні в Білорусі.

І остання теза – про регіональні речі. Визнаючи їхню наявність і намагаючись їх пояснювати в позитивних категоріях, що, на мою думку, є важливим завданням державної політики, ми водночас повинні завжди наголошувати на такому важливому моменті, який мене трошки налякав у виступі пана Йосипа, і який загалом мене втішив. Немає двох Україн. У тому то й біда, що їх набагато більше і провести той кордон дуже важко.

Завжди навожу такий приклад. Подивіться на Слобожанщину – абсолютно ідентична історія Сумської й Харківської областей. І подивіться, як вони голосують – це зовсім різне голосування. Тобто, їх не дві, їх більше і це не цивілізаційний поділ. У цьому я глибоко переконаний. Це справді серйозні відмінності, але це також і динаміка. Динаміка різна, але часто дуже позитивна, всупереч тому, що, як ми вже почули, немає жодної державної політики.

Наведу також такий приклад. Під якими прапорами нині проходять мітинги Партії регіонів? Вони проходять під синьо-

жовтими прапорами. Ще на початку 90-х років цей прапор викликав зовсім іншу реакцію в тих регіонах.

Тобто, такі моменти треба вміти бачити і відчувати. Зрозуміти, що, як і кожне суспільство, українське суспільство є живе, воно розвивається і на його розвиток можна впливати. Це не є така даність: от ми її отримали і з нею працюємо.

Друга справа, ще важливіша і, мабуть, ще більш дискусійна, яка тут викличе, можливо, велику незгоду. Хочу сказати кілька слів про проблему національної провини і національної віктимізації. Я особисто не вірю, що будь-яка нація має почувати колективну провину за будь-що. Але це є політичне питання. Це є стратегія державної політики. Приклад, який ми всі знаємо, – це Віллі Брандт на колінах біля пам'ятника варшавському гетто. Треба вчитися, як це потрібно робити. На жаль, українська політика – у мене таке відчуття дотепер – значною мірою зумовлюється саме лінією віктимізації, тут я повністю підтримую пана Йосипа. Скажу більше: те, що нині лунає як офіційна позиція СБУ – це загроза для стратегії Української держави, і такого не може бути.

Я зізнаюся, ми готуємо спеціальний номер нашого журналу власне про війну, про наративи віктимізації. Відомі закордонні автори, які є нашими постійними дописувачами, пишуть статті до нашого журналу, запитують, що відбувається у нас в країні? У нас, до речі, буде рецензія на книжку пана В'ятровича, який тепер є фактично речником тієї позиції. Рецензія, прямо скажу, трошки несподівана для нього.

Україна, на моє глибоке переконання, повинна дати чіткий сигнал світовій спільноті, і Росії, і Польщі, що вона не лише бачить себе жертвою будь-кого – імперій, комунізму, татаро-монголів, а що вона готова до поррахунку з минулим. Чому це важливо? Це дуже важливо, по-перше, тому, що тоді це нам дозволить набагато комфортніше, з більшим моральним правом реагувати на дуже часті антиукраїнські публікації на Заході. Я не буду наводити приклади, але виходить безліч книжок і публікацій у медіа, у яких жахливо спотворені історичні реалії.

Але коли ми реагуємо на них так, як реагуємо тепер, ефект є мінімальним. Наведу такий драматичний приклад. Ми зараз говоримо про покарання за заперечення Голодомору. І як вірець тут є, безперечно, німецьке право, яке забороняє заперечувати Голокост. Але ж цілком очевидно, що в німецькому випадку це зовсім інший контекст. Німецьке право забороняє заперечувати Голокост в країні, де голокост здійснили німці. Я вам кажу про те, про що в німецькій пресі вже багаторазово писалося. Це абсолютно прозорі речі, про які треба чітко говорити. Та сама історія – акція “Вісла” і волинські події. Хоча мушу констатувати, що в цьому випадку загалом українська сторона ще виглядала більш-менш пристойно в тій дискусії.

Тобто, йдеться про те, що Україна є сильною державою, яка не боїться говорити про якісь неприємні сторінки своєї історії. І це є дуже важливим компонентом нашої зовнішньополітичної стратегії.

Юхновський Ігор Рафаїлович

Голова Українського інституту національної пам’яті

Інститут національної пам’яті якраз цими питаннями весь час займається. Я дуже радий, що тут стоїть шість питань. Я би вважав, що конструктивною наша розмова була б тоді, коли б ми весь час трималися цих шести питань, і кожен висловлював свою думку щодо цих питань. Тому я хотів би якраз цієї стратегії триматися.

“Чи має Українська держава узгоджену та ефективну політику пам’яті?” Україна взагалі, я вважаю, є молодю державою. Її історична пам’ять, з точки зору історичної пам’яті, відрізняється від історичної пам’яті інших держав. Таких, скажімо, як Польща, де можна піти на той самий Вавель у Кракові, побачити гробниці польських королів. Те саме стосується Франції, ще більше – Англії тощо.

В Україні, на жаль, цього немає. Тому історична пам’ять України розрізнена. Єдине, що є справедливим, так це те, що кожна територія на землі народжує певну націю. І кожна

нація прямує до своєї державності. З цього погляду Україна, яка тривалий час перебувала під окупацією іноземних держав, показала свою невмирущість. Нація вижила. Нація утворила свою державу.

Тому говорити про те, *“чи має Україна своє колоніальне минуле”*, чи придатні наративи колоніальних держав для опису історії України – я одразу відповідаю: ні. Україна була під окупацією, як дуже багато інших держав. Коли ви подивитесь на нашу історію, ви побачите наступне. Як тільки в політиці держав, які окупують, настає момент демократизації, Україна починає підніматися. Виникають українські повстання. Починає підніматися українська інтелігенція, український дух. Він може мати різну форму – релігійну, культурну, але крім того він має форму і виробничу. Завжди українців вважали розумними, старанними і працьовитими людьми, які вміють працювати. І так було впродовж віків. Без виробничої сили народу, який опирається на свою урожайну землю, не було б цієї сили в Україні.

Тому говорити про колоніальні мотиви в історії України не слід. Україна була під окупацією і за найменшої можливості виявляла здібності і таланти свого народу.

“Чому, на відміну від Східної й Центральної Європи, Україна не завершила процес декомунізації?” Шановні друзі, це питання має дві сторони. Перша – сам процес комунізації. Я вже звертався до наших істориків, які трактують радянський період в історії України, особливо період до Другої світової війни, як період історії інших держав. А вся справа полягає в тому, що комунізм є утопією. А думка Леніна про те, що можна побудувати соціалізм в окремо взятій країні, є неправильною, не науковою думкою. Не можна цього зробити, оскільки це призведе до ізоляції. А в ізольованій системі спонтанно розвивається хаос. А щоб боротися проти безпорядку, треба заводити терор, що і відбувалося в Радянському Союзі.

Неможливо оптимізувати систему, в якій майно є націоналізованим, а управління – зосередженим у єдиному центрі. Для цього треба безмежної енергії. Такої енергії на

земній кулі ще немає. Тому радянська система була утопічною системою і комунізм не є вченням, комунізм є звичайною сектою. Але ця секта мала силу через те, що вона трималася на величезній території.

Але виникає питання, чому ми не покінчили з тією сектою досі? Не покінчили через те, що ми маємо таку політику держави. Політика, так званої ліберальної демократії, абсолютно хибна політика. Вона спричинює надмірне збагачення одних і надмірне збіднення інших. Тобто, така політика живить олігархів, з одного боку, і живить бідних – з іншого, а бідні є основою для існування комуністичних ідей. Тому дуже складно нині з комунізмом боротися через те, що різниця у доходах людей найбагатших і найбідніших є неймовірно великою, вона сягає сотень разів, чого немає ні в одній європейській країні. Тому нам важко покінчити з комунізмом. Крім того, в Україні у свідомості громадян існує тваринний страх перед тим терором, який існував за часів Радянського Союзу.

“У чому різниця у наших стосунках з Росією і Польщею з точки зору історичного досвіду?” Якщо сьогодні подивитися на політику Росії, то Росія вважає, що ми всі повинні об’єднатися, бо ми є православні, а православ’я об’єднує. Це найелементарніший аргумент російського імперіалізму, і більше нічого Росія не може запропонувати. Бо техніка Росії, так само, як і техніка України, є набагато більш відсталою, ніж техніка європейської спільноти чи техніка Сполучених Штатів Америки.

Відносно наших стосунків з Польщею. Мушу вам сказати, що, коли я дивлюся на істориків тодішніх, які описували епоху Богдана Хмельницького в його війнах з Польщею, то в цих описах йшлося про те, що православні й татари воюють проти поляків. Тобто, фактично в польських літописах не існувало українців. Існували поляки і існували католики. Різниця між Польщею та Україною тривалий час полягала у різниці вір – православної і католицької.

Я вважаю, що між Польщею та Україною з погляду порозуміння минулого справу покінчено. Покінчено, бо два президенти – Кваснєвський і Ющенко – розібралися між собою, взаємно вибачилися, взаємно пробачили і на тому все скінчилося. Ми замирилися, ми покінчили з непорозуміннями так, як вирішили наші президенти – і ми маємо йти далі.

“Чи можливе єдине трактування історії в Росії і Україні?”
Абсолютно неможливе. Кожна держава творить свою історію. Ми зараз в Інституті національної пам'яті зробили перше обговорення всіх підручників з історії України з метою, щоб створити певну канонічну історію Української держави. Ця історія буде спиратися, безумовно, на історичні факти. Жодного історичного факту ми не повинні пропустити. Але трактування історичних фактів з точки зору України та Росії є різним.

Останнє питання – відносно національних меншин. Ми справді маємо національні меншини, які мають свою історію, які мають свою віру, які мають свій підхід до трактування історії й трактування свого буття. Шановні друзі, всім національним меншинам, і українцям також, щоб комфортно себе почувати в Україні, потрібно стати українцями. Українцем можна стати за походженням, за родоводом, українцем можна стати за переконанням, бо ти живеш в Українській державі, і ти маєш себе вважати в Українській державі українцем. Любіть польські пісні, польську історію і таке інше, але в усіх школах України основні предмети - фізику, хімію, математику, біологію – мають викладати українською мовою. І так є в усіх державах світу. Спеціальні російські школи повинні мати додаткові уроки російської культури і мови. Спеціальні польські школи повинні мати додаткові уроки польської історії та мови. Те саме стосується угорських, єврейських та інших шкіл.

Наше ставлення до євреїв в Україні все-таки є особливим. Взагалі євреї – це нація, яка має свою Біблію, яка має свої закони. Євреєві, який визнає Біблію, вигідно бути євреєм через те, що там написані такі закони їхньої поведінки, які дають їм завжди можливість виживання. Ми, православні, теж маємо і

Старий Завіт, і живемо по Новому Завіту. Та незважаючи на це, у відносинах євреїв та українців знаходяться причини недружності. Майбутнє полягає в тому, щоб знайти взаєморозуміння, я б сказав, взаємну дружбу між українцями і євреями в Україні. Єврейська нація жила в Україні споконвіків. У стародавньому Києві були Жидівські ворота. Тобто, ми весь час були разом. Наскільки ми зможемо зробити розумне взаємне співжиття, дуже сильно залежатиме, як надалі розвиватиметься наша історія.

Я вам хочу навести надзвичайно цікавий приклад. Я був у Єрусалимі в музеї історії єврейської діаспори. Дуже гарний музей. Але якщо подивитися на картину, де зображено хто, де і коли переслідував євреїв, то складається враження, що жодна нація світу не переслідувала євреїв, за винятком українців. Я просив, щоб з цього музею була знята ця картина. Мені пообіцяли, що це буде якось зроблено. Тому питання українсько-єврейських стосунків є дуже суттєвим для нашого майбутнього.

Шановні друзі! Я вважав би, що канонічна історія України, яку ми напишемо, буде такою, коли молодий українець, вивчаючи її, пишатиметься тим, що він живе в Україні.

Лоскутов Всеволод Володимирович
Радник-посланник Посольства Російської Федерації в Україні

По-перше, я хотів би подякувати за те, що нас запросили. Дискусія була ґрунтовною. Ми бачимо, що історичні сюжети, взагалі історія, яка є складною, трагічною, стає дедалі більше предметом дискусій на міжнародному рівні, стає елементом політики. І, на жаль, якщо ця дискусія виходить за межі професійного обговорення, то вона вносить знову елемент ідеологізації у міжнародні стосунки. Цей процес можна назвати ще реідеологізацією, це наша точка зору, тому що це впливає на політику держав.

Ми вважаємо, що історична тема повинна розглядатися в професійних аудиторіях, тобто, професіоналами, які займаються

цим багато років, чи молодими істориками, які почали нею займатися, але професіонально. Ви знаєте, що в російсько-українських стосунках є й позитивний елемент: у нас є спільна комісія істориків, яку очолюють Чубар'ян і Смолій. Поруч зі мною Станіслав Владиславович, він активний член цієї комісії. В цій міжнародній двосторонній структурі є вже позитивні напрацювання. Є така домовленість, що українські вчені пишуть історію України як нарис, розповідь і видають її в Росії російською мовою. І навпаки, російські вчені пишуть історію Росії й видають її українською мовою. Вже є історія Росії, видана в Україні українською мовою. Це дуже цікавий проект. Історія України також уже готується до видання, завершується редакційна правка. Тобто є конкретна робота. Думаю, що така форма нашої взаємодії по цьому проекту є продуктивною.

Але нас турбує, і це я кажу відверто, що дуже часто дискусії навколо тих чи інших подій, в тому числі й Великої Вітчизняної війни, Другої світової війни, радянського періоду мають антиросійський характер. Можна, на жаль, навести багато прикладів. Тому ми, звичайно, будемо працювати і вже працюємо, розробляємо заходи, щоб протидіяти цій, на наш погляд, не дуже конструктивній політиці, не дуже конструктивним підходам.

Коли йдеться про Росію і Україну, нам все-таки треба пам'ятати, що у нас був дуже великий період спільної історії. Я ніяк не можу погодитися, тим паче, що я теж народився в Україні, що Україна була колонією. Яка ж це колонія, яка виробляла комп'ютери, ракети? Нині Україна – третя космічна держава. Багато українців були провідними в політиці, у військовій справі, мистецтві й таке інше і це ви знаєте не гірше від мене.

Дуже незрозумілий такий підхід стосовно колонії. Була, дійсно, спільна історія, були в ній трагічні сторінки. Але ми проти того, щоб переглядати, наприклад, підсумки Другої світової війни, Великої Вітчизняної війни, тому що ці підсумки закріплені міжнародними документами.

Дуже важливо, якщо торкатися наших відносин, наших стосунків, нашої взаємодії, щоб був постійний діалог. Постійний діалог передусім людей, які професійно займаються тим чи іншим періодом нашої спільної багатовікової історії, де були не тільки трагедії, але й дуже високі досягнення і злети, що й нині цінуються в світі.

Тому ми продовжимо цей переговорний процес. У нас є міждержавна комісія, в ній є спільна комісія істориків і є підкомісія з гуманітарних питань, яка теж займається цією проблематикою. Я повторюю, щодо антиросійських напрямів цієї роботи, звичайно, ми будемо реагувати відповідно на конкретні висловлювання. Але ми сподіваємося, що наша робота буде конструктивною, такою, яка нині триває у спільній комісії російських і українських істориків.

Круцик Роман Миколайович

Голова Київської міської організації Всеукраїнського товариства “Меморіал”

Я хотів би сказати кілька слів щодо питання, чи має Українська держава узгоджену та ефективну політику пам'яті. Звичайно, що не має. Сьогодні було таке звинувачення, що сьогоднішня влада намагається переписати історію. Ні, історію не так легко за 15-17 років переписати. Власне, деякі наші сусіди звикли до написаної й нав'язаної нам історії. І коли Україна домагається нині правдивої історії, то їм здається, що Україна хоче її переписати.

Як на мене, то українська державна влада мала би більш радикально відстоювати свою історичну пам'ять. У нас нормальні міждержавні відносини з поляками. Але коли постало питання Львова, цвинтаря Орлят, де меч-щербець є образливим, оскільки є символом завоювання України, чи взяти питання Волині – то ми схилили голови. Хоча відносини наші були неоднозначними – можна згадати ту ж пацифікацію, Березу Картузьку, операцію Вісла. Всі країни чомусь домагаються, щоб Україна мовчала, коли стосується питань її історії, а от їхні бачення історії нав'язуються нам.

Дуже гарно сказав Євген Сверстюк про болючі точки. Дивіться, як сьогодні Росія бачить нашу болючу точку – Голодомор і висуває свої контрверсії, протести і таке інше. А ми хоча б подискутували на такі теми. Угорці хочуть на перевалі ставити пам'ятник – будь-ласка, ставте. І на тому місці ставлять пам'ятник, де є трагедія Українського народу, де загинули галичани, які допомагали Карпатській Україні. Ми згодні. Забажали спорудити пам'ятник Катерині II – спорудили, а ми знову погодилися і мовчимо. Українська держава має навчитися себе захищати, захищати свої історичні дати, які єднають націю. У кожної нації є символи, не тільки герб, прапор, але й видатні люди. Наприклад, полякам не буде подобатися Хмельницький. Росії не буде подобатись Мазепа. Комусь не подобається Шухевич. Але це наші символи, які виражають нас як націю. Тому треба не зважати на те, що сусідам щось не подобається, а будувати свою історію, знаходити і відтворювати в ній правдиве зерно.

Я розумію, що це дуже важко. Легше це робити полякам, легше це робити росіянам, іншим нашим сусідам, бо Україна була таки колонією, я не згоден з попереднім виступаючим. І ті держави, під якими ми були, писали історію України в негативному світлі. Сьогодні потрібно шукати в тих негативних відображеннях України об'єктивізм і над цим кожному історику потрібно замислитись.

Піскун Валентина Миколаївна

Старший науковий співробітник Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

По-перше, я вважаю, що на рівні пам'яті існує конфлікт різних спогадів. Відтак ми маємо розрізняти поняття історичної пам'яті і комеморації, себто, використання історичної пам'яті в пошуках об'єднувальних систем, що можуть консолідувати нашу націю сьогодні. В першу чергу це – Голодомор. Ми говоримо самі для себе і хочемо донести до світової спільноти, що це є за подія.

Є три речі, які ми маємо кожного дня зазначати. *Перше.* В результаті Голодомору знищено українського селянина не просто як соціальний прошарок, а передовсім як приватного власника. Відродження того приватного власника сьогодні – це є перспективою України. Тому Голодомор не є минулим, а є сьогоднішнім і є перспективою розв’язання даної проблеми.

Друге. Подолання почуття страху. Що таке Голодомор? Голодомор – це породження почуття страху в суспільстві на психологічному рівні. І до сьогоднішнього дня ми не можемо будувати громадянське суспільство, не подолавши цей соціальний страх. Цьому соціальному страхові потрібно покласти край. Жертви страху до цих пір живі й їхні нащадки живі. Тому подолання страху суспільства на сьогоднішній день – це знову-таки вихід на ту перспективу, яка може бути в Україні.

Нарешті, *третє.* Це те, звідки може народитися українська перспектива. Сучасна українська перспектива може народитися лише в формуванні конкурентоспроможної українськості. Тут я підтримую Касьянова в тому, що конкурентоспроможність українськості на сьогоднішньому етапі – це одне з найголовніших завдань для нас сучасних. Тому я хочу говорити саме щодо цього.

Що ми розуміємо під українськістю? Не має значення, чи то є конкуренція з російськістю, яка започаткувалася у нас ще з 1917 року, коли Україна проголосила свою державу. Чи конкурентність з польськістю, американськістю і таке інше. Себто, наскільки ми зможемо створити сьогодні соціально мобільне суспільство для того, щоб відстоювати свою українськість у різних сферах, зокрема й політичній.

Останнє. Спільна історія не може бути ні з поляками, ні з іншими народами, які причетні були до нашого життєвого українського простору. Це завжди буде своєрідна змагальна боротьба. Тому я вважаю, що ми можемо знайти спільне в наступних речах. У теперішньому і майбутньому. В чому полягає ця спільність? У культурно-обмінних речах, які можуть на сьогоднішній день не просто нас зацікавлювати, не

просто нас позиціонувати, не просто робити нас такими, щоб були сприйнятими як для наших громадян, так і для тих, хто безпосередньо моделює майбутнє у наших сусідів, зокрема і у росіян.

Тому моя відповідь шановному пану Лоскутову, якого я знаю як дуже помірковану людину у стосунках. Я вважаю, чим більше саме культурно акцентованих обмінів буде організовано між українськими проектами і російськими проектами, тим наше розуміння буде глибшим і потужнішим. Тому що ми з вами вступили в конкуренцію на українському просторі. Конкурентність є і у російській мові. Це не виключно мова – звуки, знаки тощо. Це конкурентність, де є прибутки, де є змагальність.

Охрімчук Олена Миколаївна

Головний консультант відділу забезпечення діяльності Національної ради з питань культури і духовності та Ради етнонаціональної політики Головної служби гуманітарної політики та з питань збереження національного культурного надбання Секретаріату Президента України

Хочу зупинитися на ролі історичної пам'яті у формуванні національного культурного простору. Історичну пам'ять нації можна розуміти як спроможність до збереження історичного досвіду етнонаціонального буття та до його актуалізації в наступні періоди розвитку спільноти. При цьому найбільшим є її значення в перехідні періоди соціального буття нації.

У теперішньому часі історична пам'ять може виявлятися стихійним чином, а може бути штучно ініційованою окремими особами чи соціально-політичними силами. У випадку її вільного розгортання історична пам'ять є чинником відтворення культурного простору етнонаціональної спільноти, який був притаманний їй на різних етапах історичного розвитку. За умови ж навмисних інтерпретацій історична пам'ять стає служницею конкретним майбутнім цілям. Тоді її “історичність” і здатність до передавання “запам'ятованої” інформації ста-

ють сумнівними, однак це неминучий процес: інтерпретації історичної пам’яті завжди використовуються як інструменти формування і консолідації “уявлених спільнот”.

Для України, що активно рухається в майбутнє, – на противагу застиглому або деградуючому суспільству – створення і інтерпретативна підтримка позитивної історичної пам’яті є нагальним і необхідним завданням. Адже саме в такій історичній пам’яті соціум може почерпнути енергію, потрібну для руху вперед; більше того – це чи не єдине довгострокове джерело такої енергії. Однак це зовсім не означає фальсифікацію фактів, а лише увагу і повагу до тих подій української історії, що можуть бути позитивними прикладами для сучасного суспільства.

Історична пам’ять не просто створюється в певний момент – вона весь час відтворюється в культурному просторі спільноти і має розглядатися в контексті українського сьогодення: політичного, духовного, соціально-психологічного тощо. Тому варто звернути увагу на дві нині помітні групи творців публічної історичної пам’яті – так званих “міфотворців” і “негативістів”. “Міфотворці” доводять, що терени України – це майже колиська світової цивілізації. “Негативісти” стверджують, що нині погано від того, що в українській історії ніколи нічого гарного не було. І не буде. Адже всі вітчизняні державні діячі – страшенні мерзотники, а Русь-Україна всі століття йшла від жаху до кошмару, від поразки до поразки. Незрозуміло, навіщо таку точку зору ще й доводити, але вони доводять – і завзято.

Очевидно, що представники і першої, і другої груп створюють або інтерпретують історичну пам’ять з цілком визначеними політичними і особистими цілями. Інакше кажучи, вони намагаються ввести винайдене і обґрунтоване ними минуле в сьогодення і потім “перекинути” його в майбутнє. Цього вже допустити ніяк не можна. Тому формування історичної пам’яті – це пріоритетне завдання кваліфікованих фахівців, які можуть неупереджено оцінити ті чи інші події й персоналії, спираючись на систему певних доказів: документів, артефактів культури тощо.

Отже, історична пам'ять нації є, з одного боку, інструментом творення національної ідентичності й національного культурного простору, з іншого – механізмом їх відтворення в історичному процесі, передачі досвіду для використання його позитивних складових у ті чи інші моменти. Як інструмент творення національної ідентичності, історична пам'ять здебільшого акцентує увагу на позитивних подіях і явищах національного розвитку. Як механізм відтворення культурного простору, вона містить відбитки і негативних моментів минулого, що може перешкоджати розвитку в певному напрямі – в тому, який колись залишив болісні “спогади”. Так, історична пам'ять української етнопонаціональної спільноти обтяжена чисельними невдалими спробами розбудови власної незалежної держави, які спричинили мільйонні втрати населення, що не може не впливати і на сучасні потенції державницьких розбудов. Однак дуже важливо в процесі такої вибіркової інтерпретації історичної пам'яті, яка має місце бути, не загубити всіх (або якомога більше) її елементів, тому що не відомо, який із них відіграє позитивну роль у майбутньому.

Рубан Ю. Г.

Стратегічне питання про українську ідентичність і, відповідно, про ту частину, яка визначається історичною пам'яттю, не може бути зредуковано виключно до пошуку якихось історичних фактів чи ще чогось. За всієї поваги до роботи істориків я вважаю, що відповідь на питання про формування національної ідентичності полягає не лише у накопиченні нових історичних знань, воно криється не просто у введенні в суспільний обіг нових публікацій і таке інше. Це набагато комплексніший процес.

Це питання про те, як нація, мільйони людей бачать себе в історичній перспективі. Не тільки в майбутньому, але й у минулому. З того, що українці бачать окремо себе, бачать окремо свою історію протягом тривалого часу, коли вони були в межах одних кордонів з Росією, я не думаю, що це означає

антиросійськість. У моєму уявленні, наприклад, Кримська війна для росіян – це було щось одне. Це, напевно, слава тих же оборонців Севастополя. Для мене, як для українця, ключовим у подіях 1854-1855 років є те, що після тієї поразки, яка була завдана миколаївській Росії, Росія вже ніколи не прирощувала своїх територій в Європі, а, отже, збереглася Галичина. Адже це не є секретом, що однією з причин цього конфлікту було прагнення царя Миколи окупувати Галичину. Відповідно залишилися “ворота” для українського національного проекту. Того проекту, про який професор Шпорлюк говорив як про нормальний національний проект, який народився разом з іншими національними проектами в Галичині й був розвинений у подальшому.

Таких подій, на які є абсолютно різний погляд, безліч. І не тільки з точки зору того, як вони вплинули на українців як на етнічну спільноту. А саме у вимірі того, як вони впливали на реалізацію українського національного проекту. І тоді стане зрозумілим, хто був українцем в політичному, а хто в етнічному сенсі. Адже тільки факт народження якогось із членів Політбюро ЦК КПРС в Україні зовсім не свідчить про причетність до феномену українства як політичного явища.

Тобто, щодо цього критерії абсолютно зрозумілі. Мені здається, вони не мають у собі ніякого “анти-”. Хочемо ми цього чи не хочемо, в моєму уявленні для України, так воно склалося, Росія і Польща були конституювальним іншим. Це данність нашого національного проекту. Те, що Україна не Росія, і те, що Україна не Польща, як тут справедливо казав Максим Віталійович, і не Білорусь і не все інше – оце і є українство. Те саме політичне українство, яке не може бути зредуковано в категоріях спільної історії, в категоріях антиросійського, чогось ще.

Під час полеміки лунали різні точки зору. Ми самі відчуваємо, як нам у нашому дискурсі бракує визначень. Відносно того ж колоніального, окупаційного статусу. Це все надзвичайно тонкі речі. Навіть сама постановка питань і то

викликає певну дискусію. Звичайно, дуже популярними є тези про позитивні імперії, про які говорить Олексій Міллер, звичайно, дуже сильний історик, який дуже любить тезу про те, чим Російська імперія відрізнялася від Британської. І це все теж зрозуміло. Зрозуміло, як це вводиться в обіг. І це теж є предметом полеміки. В таких дискусіях формується політичний дискурс, формуються лексичні практики, в яких пишуться потім документи, зокрема й державні.

Я згоден з оцінками, що дуже часто деякі наші офіційні документи в державі пишуться в категоріях XIX століття. Як була австрійська школа націй і національностей в другій половині XIX століття, от у тих самих категоріях виписуються документи XXI століття. Це теж одна з причин того, як зазначив пан Андрій Портнов, що нас дуже часто не розуміють, коли ми описуємо себе в тих категоріях, які, на думку європейців, призвели потім до двох світових воєн і катастроф XX століття. Вони підозрюють, що ми ще не осмислили ці речі, не підбили підсумки XX століття.

Тому тут дуже важливо і те, що казав Іван Михайлович – побачити себе не в романтичних тонах, а розуміти, що ми теж бували в своїй історії не завжди романтично-красивими. Що були різні часи, різні події, різні люди творили українську історію, серед тих людей були і великі люди, і злочинці. І весь цей конгломерат призвів до того стану, в якому ми сьогодні є. Очевидно, що буде продовження, країна шукає свій шлях.

Я все-таки не поділяв би позицію відносно драматичних розколів в українському суспільстві. Мені здається, що є точки дотику і одна з цих точок – це все-таки бажання бачити Україну незалежною, суверенною, цілісною і, врешті-решт, процвітаючою європейською державою. Я пропоную бути терплячими. Будемо сподіватися, що ці наші спільні зусилля будуть результативними.

Наукове видання

**ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ПОЛЕ
ЗМАГАНЬ ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ**

Матеріали “круглого столу”

Літературне та технічне редагування *Т. М. Філіпова*
Комп'ютерна верстка *О. Ю. Левицький*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
01030, Київ-30, вул. Пирогова, 7-а

Підп. до друку 12.07.08. Формат 84x108\16. Папір офс. № 1.
Офс. друк. Гарн. «Таймс NR». Обл. – вид. арк. _____. Наклад 300 пр.
Зам. №